

VELDTOECHT IN DE RUIMTE

VERSCHROEIDE AARDE
KOUDE ALLIANTIE
WEL KOFFIE, GEEN TIN
TEKORT AAN GERMANEN
BOLSJEWIEKEN ZIJN BEESTEN
WEL VERZWAKT, NIET ONTHOOFD
WEHRMACHT IN DE MODDER
DE GENERAALS VAN DE KORPORAAL
BESLISSING VOOR MOSKOU

22

De Sowjetunie werd door de Duitse inval op 22 juni 1941 overrompeld. De chaos was in de eerste weken onvoorstelbaar groot. Korte tijd leek het erop of het land door de Duitse vloedgolf overspoeld zou worden en tot overgave gedwongen.

Maar na enige weken werden de eerste tekenen dat Hitler zich misrekend had al zichtbaar. Het enorme territorium van de Sowjetunie begon grote problemen op te leveren; de infanterie kon de tanks niet bijhouden, de slechte wegen bemoeilijkten de aanvoer en veroorzaakten talrijke mankementen aan de gemotoriseerde voertuigen. De Sowjetunie bleek steeds weer nieuwe divisies in de strijd te kunnen werpen en de tegenstand werd feller en beter georganiseerd. De tactiek van de verschroeide aarde maakte voor de Duitsers aanvulling van hun voorraden ter plaatse onmogelijk; anderzijds stelde de grootscheepse evacuatie van de westelijke industriegebieden de Sowjetunie in staat zijn productieapparaat grotendeels intact te houden. Mede dank zij een aantal strategische blunders van Hitler ging de uiteindelijke nederlaag van de Duitsers aan het Oostfront zich reeds eind 1941 aftekenen.

De westerse wereld had met ingehouden adem het nieuwe strijdtoneel gezien. Het verleden liet zich, ook bij hen die reeds eerder de strijd tegen de nazi's hadden aangebonden, niet snel uitwissen; men had enige tijd nodig om diepgewortelde argwaan en afkeer te overwinnen en de Sowjetunie te aanvaarden als volwaardig bondgenoot. Ook de Nederlandse regering in Londen toonde zich weliswaar bereid tot economische hulpverlening ten behoeve van het Russische volk, maar overwoog vooralsnog geen verandering in de afwijzende houding ten opzichte van het Sowjetbewind.

In Nederland begonnen de nazi's onmiddellijk met het arresteren van enige honderden communistische functionarissen — een voorzorgsmaatregel die de verdere opbloei van het verzet in communistische kring overigens nauwelijks belemmerde.

De door Duitsers en NSB'ers in eendrachtige samenwerking ondernomen poging om de bij vele Nederlanders levende angst voor het communisme te exploiteren in hun 'kruistocht' tegen de Sowjetunie, mislukte grandioos: het 'Vrijwilligerslegioen Nederland' werd slechts bemand met NSB'ers en wat avonturiers. De grote meerderheid van de Nederlandse bevolking toonde — na ruim een jaar bezetting — voldoende politiek bewustzijn om zich te realiseren dat, dank zij de strijd die Rusland uitvocht, de bevrijding van het nazi-dom een belangrijke stap naderbijgekomen was.

A.H.P.

REACTIES IN DE SOWJETUNIE
TOT AUGUSTUS 1941

VERSCHROEIDE AARDE

DR. F. R. TEN KATE

Stalin en de zijnen moeten er wel heel vast van overtuigd zijn geweest dat Hitler in 1941 geen aanval op de Sowjetunie in de zin had. Dat is opmerkelijk, want de waarschuwingen stroomden letterlijk binnen. Ze kwamen niet alleen van Amerikaanse en Britse zijde (en zelfs van Roosevelt en Churchill persoonlijk), maar ook van onverdacht neutrale kant. Bovendien vermeldde de verschillende Russische inlichtingsbronnen niet alleen de juiste datum van de aanval, maar zelfs de volledige Duitse slagorde, compleet met de namen van de bevelhebbers. De enige reactie van Stalin was dat hij een onderzoek liet instellen naar de herkomst van een dergelijk bericht om de desbetreffende agent te kunnen bestraffen.

Toen de Duitsers zijn land binnenvielen, verbleef Stalin in Sotsji aan de Zwarte Zee... Het is dan ook niet vreemd dat de meest elementaire beveiligingsmaatregelen achterwege bleven. De Russische luchtdoelartillerie had consigne het vuur pas te openen nadat ze daarvoor uit Moskou toestemming had gekregen. De grenstroepen hadden geen gevechtsvoorraden; de overige parate troepen waren niet geconcentreerd voor een tactisch optreden en lagen ver van de grens; er was geen algehele mobilisatie afgekondigd en ook had de regering verzuimd de bevolking moreel voor te bereiden op de grote beproeving. Vóór de Duitse aanval begon, bestond er in het Rode Leger geen bevelsorgaan voor de

coördinatie van de troepen in de verschillende militaire districten waarin het land was verdeeld. Pas op 23 juni 1941 werd het hoofdkwartier van het Hoge Commando van de USSR ingesteld, waarvan de leiding berustte bij de volkscommissaris van defensie, Timosjenko. Uit de staven van de militaire districten werden legergroepen gevormd (door de Russen 'fronten' genoemd) en op 30 juni werd er een soort oorlogskabinet ingesteld, het zogenaamde 'staatsdefensiecomité'. Hierin hadden weldra acht leden van het Politburo zitting: Stalin (voorzitter), Molotow, Worosjilow, Kaganowitsj, Mikojan, Beria, Malenkow en Wosnessenski. Daardoor werd de rechtstreekse invloed van

speelde Stalin echter een belangrijke rol. Na 5 juli gedroeg hij zich meer en meer als opperbevelhebber, in welke functie hij op 7 augustus ook werd benoemd. Op 19 juli was hij reeds volkscommissaris van defensie geworden. Stalin heeft bij zijn leidinggevende taak veel te danken gehad aan Sjaposjnikow, die jarenlang chef van de generale staf was geweest. Hij ging op den duur steeds minder in tegen de adviezen van zijn militaire specialisten, zulks in tegenstelling tot Hitler. Bij de partijleiding heerste aanvankelijk een groot wantrouwen ten aanzien van de loyaliteit van het officierscorps, dat na de 'zuiveringen' van de voorgaande jaren wel zijn mening over het regime zal hebben gehad.

Links: de door Stalin bevolen tactiek van de verschroeide aarde werd door de Russen uiterst consequent uitgevoerd.

Geheel boven: van links naar rechts maarschalk Worosjilow, divisiecommandant Sokolowski en maarschalk Boedjonni.

Boven: de chef generale staf, Zjoekow, had samen met Stalins persoonlijke adviseur de dagelijkse leiding van de operaties.

Rechtsboven: maarschalk Worosjilow (links) en maarschalk Boedjonni nemen een militaire parade af op het Rode Plein.

Rechts: volkscommissaris Kaganowitsj, een van de acht leden van het op 30 juni opgerichte zogenaamde staatsdefensiecomité.

de Raad van Volkscommissarissen uitgeschakeld. Op 10 juli bracht het comité ingrijpende veranderingen aan in de bevelvoering, waardoor in het algemeen een wat betere coördinatie van de operaties mogelijk werd. Dit zou op initiatief van Stalin zijn gebeurd. Het gehele front werd verdeeld in drie sectoren: één voor elk van de drie 'hoofdstootrichtingen' (een term die in Russische geschriften veel wordt gebruikt) van de Duitse aanval. De sector 'Noordwest' moest de stoot naar Leningrad opvangen; de sector 'West' de aanval op Moskou en de sector 'Zuidwest' de opmars naar de Oekraïne. Als bevelhebbers van de verschillende sectoren werden trouwe partijleden benoemd: de maarschal-

ken Worosjilow, Timosjenko en Boedjonni. Het Algemeen Hoofdkwartier werd omgevormd (nieuwe naam: Hoofdkwartier van het Opperbevel) en bestond voortaan uit Stalin, Molotow, de maarschalken Worosjilow, Timosjenko, Boedjonni en Sjaposjnikow en de chef van de generale staf, Zjoekow, aangevuld met hoge militairen die zich in de strijd hadden onderscheiden. Aangezien de meeste leden van het hoofdkwartier (kortweg *stavka* genoemd) reeds andere verantwoordelijke taken te vervullen hadden, werd de dagelijkse leiding van de operaties overgelaten aan de generale staf onder leiding van Zjoekow en van Stalins persoonlijke adviseur Sjaposjnikow. Daarnaast

Om niets aan het toeval over te laten had de partij het instituut van de politieke commissarissen in het leger, ingesteld tijdens de revolutie-oorlogen, met zekere wijzigingen gehandhaafd. Elke Russische commandant, van de compagniescommandant tot de sectorbevelhebber, had naast zich een partijfunctionaris die belast was met de politieke indoctrinatie van de troep, maar vooral toezicht moest houden op de commandant, ook al waren bijna alle officieren lid van de partij. Op 16 juli werd het ingrijpende besluit genomen dat de militaire commandanten hun bevelsgezag voortaan moesten delen met de politieke commissaris. Later in 1941 sloeg Stalin echter een andere weg in. Onder druk van de nederlagen en geholpen door het beestachtig optreden van de Duitsers in de bezette gebieden, wendde Stalin zich meer en meer af van het zuivere partijstandpunt en koos hij voor een meer algemene, patriottisch-Russische stellingname, waarvoor hij op 7 november zelfs tsaristische helden tot voorbeeld stelde. Hiermee bereikte hij dat alle Russen zich nauw aaneensloten rondom zijn persoon en er geen ruimte overbleef voor eventuele oppositie. Toen de Duitsers, dank zij hun moderne gevechtsmethode, onverwacht snel grote successen behaalden, begreep het Russische opperbevel dat met de tactiek van de tegenaanval alléén het gestelde doel niet bereikt kon worden. De Duitse tanks zouden vóór het invallen van de herfst zo'n groot gedeelte van de Russische hulpbronnen veroverd hebben, dat het restant niet voldoende zou zijn om de

strijd gedurende lange tijd voort te zetten. Het defensiecomité nam toen twee maatregelen die vergaande invloed zouden hebben. In de eerste plaats besloot het tot de evacuatie van de produktiemiddelen uit de meest bedreigde gebieden. Voor zo'n evacuatie hebben vóór de oorlog waarschijnlijk nooit plannen bestaan. Een commissie onder leiding van de economische expert van het Politburo, Wosnessensky, kreeg op 4 juli 1941 opdracht een plan te maken voor de verplaatsing van het zwaartepunt van de Russische economie naar het oosten. Dit plan moest zowel de evacuatie omvatten van de bedrijven uit Europees-Rusland als de uitbouw van de bestaande en de vestiging van

teiten en warenhuizen waren plotseling op weg in oostelijke richting...' Ten gevolge van de verliezen en van de evacuatie daalde in deze periode de brutoproduktie met 66%. Maar toen de verplaatsing voltooid was, steeg de produktie in de nieuwe centra zeer snel. In 1942 hadden de nieuwe industriële centra hun produktie met 250% verhoogd, vergeleken met 1940. Alleen al de produktie van de oorlogsindustrie in het onbezette gebied bereikte reeds in maart 1942 het peil van de totale Russische oorlogsproduktie aan het begin van de oorlog.

De tweede maatregel die het defensiecomité nam, toen bleek dat de Duitse opmars niet tijdig tot staan gebracht zou kunnen worden,

zowel te paard als te voet; afleidingsformaties voor de strijd met eenheden van het vijandelijke leger. Ze moeten de partizanenoorlog overal doen oplaaien, bruggen en wegen opblazen, telefoon- en telegraafleidingen beschadigen en bossen, opslagplaatsen en konvooien in brand steken. In de bezette gebieden moeten voor de vijand en voor al zijn helpers onhoudbare omstandigheden worden geschapen; zij moeten bij iedere schrede achtervolgd en vernietigd worden en al hun maatregelen moeten mislukken.'

Deze zogenaamde 'tactiek van de verschroeiende aarde' is met niets ontziende hardheid en onder grote opofferingsgezindheid ten uitvoer gelegd en heeft er het hare toe

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

Associated Press

Linksboven: Molotow, van 1930 tot 1941 voorzitter van de raad van commissarissen en van 3 mei 1939 tot 5 maart 1949 volkscommissaris van buitenlandse zaken.

Middenboven: Maarschalk Timosjenko, volkscommissaris van verdediging. Na de Duitse doorbraak naar Stalingrad zou hij van zijn post ontheven worden.

Rechtsboven: Maarschalk Worosjilow, volkscommissaris van oorlog sinds 1925, vice-premier vanaf mei 1940. Hij werd in 1953 president van de Sowjetunie.

Links: overal waar de Duitsers naderden, gingen huizen, fabrieken en installaties in vlammen op. Partizanengroepen bleven in de verwoeste streken de vijand bestoken.

nieuwe produktiecentra in Aziatisch-Rusland. De zestiende augustus wordt genoemd als de dag waarop het plan van de commissie-Wosnessenski werd goedgekeurd. Midden augustus had de Duitse opmars de meest westelijk gelegen industriegebieden bereikt. De massale evacuatie kwam op gang, deels georganiseerd, deels geïmproviseerd onder druk van de vijandelijke legers. Tokajew schrijft: '... nog nimmer had de geschiedenis zo'n kolossale evacuatie gezien, zo'n volledig verdwijnen voor een invallende vijand. Miljoenen mensen, miljoenen stuks vee, duizenden fabrieken, tienduizenden werkteams van collectieve boerderijen met hun uitrusting, middelbare scholen en universi-

werd op 3 juli door Stalin ingeleid in een radiorede. Hij zei toen onder meer:

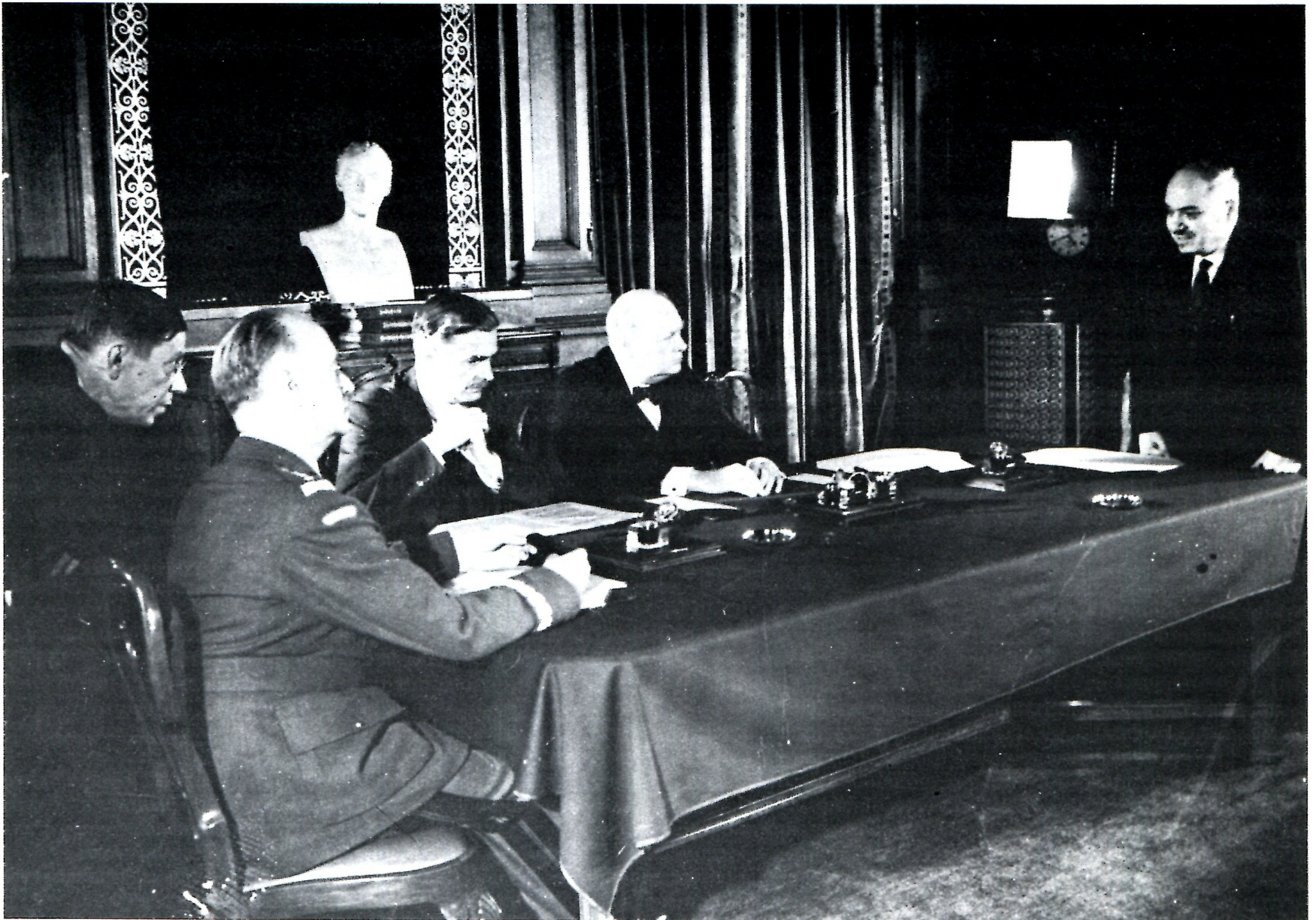
'Bij een gedwongen terugtocht van eenheden van het Rode Leger dient men al het rollend materieel van de spoorwegen weg te voeren en de vijand geen enkele locomotief, geen enkele wagon, geen kilogram graan, geen liter brandstof te laten. De kolchosboeren moeten al het vee wegdrijven en het graan in handen geven van de regeringsorganen ter afvoering naar het achterland. Alle waardevol eigendom, waaronder non-ferrometalen, graan en brandstof, dat niet kan worden afgevoerd, moet onvoorwaardelijk worden vernietigd. In de door de vijand bezette gebieden moeten partizanengroepen worden gevormd,

bijgedragen het tempo van de Duitse opmars te vertragen. In Stalins oproep werd verder de vorming gelast c.q. aangemoedigd van eenheden 'volkslandweer'. In Moskou en vooral in Leningrad werden hele divisies van deze volkslandweer gevormd uit als vrijwilligers te beschouwen, meest ongeoefende arbeiders. De formatie van deze eenheden was op 14 juli al zover gevorderd, dat alleen al uit de Moskouse vrijwilligers drie legers konden worden samengesteld. Aan de Loega werd in deze tijd de volkslandweer uit Leningrad ingezet, dezelfde die zich later onsterfelijk maakte in het beruchte, drie jaar durende beleg van Leningrad, dat 900.000 doden kostte.

DE REACTIES IN DE WERELD

KOUDE ALLIANTIE

PROF. DR. A. F. MANNING

Associated Press

‘Als we zien dat de Duitsers de oorlog gaan winnen, moeten we de Russen helpen; in het omgekeerde geval de Duitsers. Maar laten ze elkaar in ieder geval zoveel mogelijk afslachten.’ Aan het woord niemand minder dan Harry Truman op de dag van de Duitse aanval op de Sowjetunie. Het was een beetje vreemd, dit voorstel, en diplomatiek nogal moeilijk uitvoerbaar, maar het tekende wel een mentaliteit. De gewone Amerikaan had met geen van beide partijen veel op, met de bolsjewisten even weinig als met de nazi's. In Londen werden de Russen enthousiaster begroet; als bondgenoten namelijk in een strijd die Engeland nu al een vol jaar alléén had moeten voeren. Toch maakte Churchill

er ook nu geen geheim van, dat hij heel zijn leven anticommunist was geweest. Op zondagavond 22 juni verklaarde hij voor de radio geen woord terug te nemen van alles wat hij ooit over het communisme had gezegd. Maar hij wilde wel het verleden vergeten ‘met zijn misdaden en dwaasheden en tragedies. Als Rusland in gevaar is, dan wij óók. Ieder die tegen het nazidom vecht, vindt in Engeland een bondgenoot.’

De Sowjetambassadeur in Londen, I. Maiski, vertrouwde de Engelse houding niet helemaal. Hij vroeg zich af of de Engelsen nu niet op hùn beurt gnuiwend zouden toezien hoe de Russen zich zouden redden uit de moeilijkheden. Datzelfde immers hadden de

Russen sinds augustus 1939 gedaan; ze vreesden nu, niet helemaal onbegrijpelijk, dat de Britten hun oorlogsinspanning zouden verminderen. Men had elkaar nog niet zo goed door en dat was ook wel te begrijpen, want de wederzijdse betrekkingen waren tot dan toe niet overdreven hartelijk geweest. Geen redelijk mens kon verwachten dat het nu opeens allemaal anders zou worden. De Russen waren gaan vechten omdat ze werden aangevallen; de grote oorlogskoalitie was een gelegenhedsalliantie, die voor de duur van de oorlog de fundamentele tegenstellingen zou verdoezelen. Tekenen daarvan waren er meer dan voldoende, tot in kleinigheden toe. Zo speelde bijvoorbeeld de BBC elke zon-

dagavond vóór het nieuws van 21.00 uur de volksliederen van alle geallieerden — alleen de Internationale liet men, ook na 22 juni 1941, achterwege. Toen daarover in het Lagerhuis vragen werden gesteld, besloot de regering geen enkel volkslied meer te spelen 'omdat', naar de minister van voorlichting, Duff Cooper, op 16 juli met een onverstoortbaar gezicht verklaarde, 'het er te veel werden en het allemaal te veel tijd in beslag ging nemen.'

Aan de ene kant stond het anticommunisme, aan de andere het antikapitalisme. Verder was er de realiteit van Stalins egoïsme tot dan toe en bovendien meenden in de zomer van 1941 veel Britse militaire leiders en ook een paar Amerikaanse legerautoriteiten dat het Rode Leger niet langer dan drie maanden stand zou kunnen houden tegen Hitlers *Wehrmacht*.

In die situatie moesten de politici hun werk doen. In juli, september en december 1941 reisden Engelse en 'neutrale' Amerikaanse onderhandelaars naar Moskou om te bespreken wat de Sowjetunie het dringendst nodig had. De eerste van hen was Harry Hopkins, de vertrouweling van president Roosevelt. Hopkins was op doorreis in Londen toen de Duitsers in het oosten aanvielen en hij besloot dadelijk naar Stalin te gaan. De Amerikaanse ambassadeur kwam buiten kantoortijd zijn Russische collega vragen om een visum, dat Maiski eigenhandig in Hopkins' pas schreef. Net op tijd: de trein reed al toen Hopkins zijn pas kreeg aangekeurd. Een Catalinavliegboot van de RAF bracht hem van Schotland naar Archangelsk. Het was een vrij riskante tocht en de Amerikaanse diplomaat zat gedurende het grootste deel van de reis in de mitrailleurkoepel uit te kijken naar de Duitse jachtvliegtuigen die voor de Noorse kust patrouilleerden. Na zijn landing op Russische bodem en een diner met indrukwekkende hoeveelheden kaviaar en wodka — 'it was monumental' — had de aldus geteisterde gast de volgende dag tijdens de vier uur durende vliegreis naar Moskou alle gelegenheid om in te zien dat de Duitsers ditmaal géén succes zouden hebben met hun *Blitzkrieg*. De Russen hadden ruimte te over en aan de honderden vierkante kilometers bos was voor de Duitse pantsergroepen geen doorkomen aan.

Drie dagen lang confereerde Hopkins met allerlei Sowjetleiders en elke avond om ongeveer half zeven ontmoette hij in het Kremlin Stalin. Alleen die laatste gesprekken waren belangrijk, want van de andere Russen werd de Amerikaan niet veel wijzer. Toen hij de artilleriegeneraal Yakowlew vroeg hoeveel de zwaarste Russische tank woog, kreeg hij ten antwoord: 'Ze zijn uitstekend'. En op de vraag of de Russen ook antitankgeschut konden gebruiken, luidde het antwoord: 'Ik ben niet gemachtigd u te zeggen of wij dat al dan niet nodig hebben.'

Stalin was bijzonder hoffelijk. De Amerikaan ontdekte dadelijk dat zijn gastheer de centrale oorlogsleider was; hij sprak beheerst en openhartig. Op de vraag wat de Russen het eerst en het dringendst nodig hadden, antwoordde Stalin: 'Luchtdoelgeschut van middelzwaar kaliber, van 20 tot 37 mm, met bijpassende ammunitie en ook aluminium.'

Hopkins, en ook de Amerikaanse industrielen hadden verwacht dat Stalin het meest verlegen zou zitten om tanks. Pas later zou duidelijk worden dat de Russen veel betere typen bezaten dan de Amerikanen.

In drie dagen was Hopkins over de situatie en de kracht van de Russen meer te weten gekomen dan alle waarnemers voordien. Hij bracht een zeer gunstig rapport uit aan president Roosevelt, die op grond daarvan de Leen- en Pachtwet ook van toepassing verklaarde op de Sowjetunie. Dat wil zeggen: de Amerikanen zouden voortaan ook aan de Russen oorlogsmaterieel 'uitlenen'. Een paar maanden later begon men daar ook mee; op 1 juli 1942 hadden de Verenigde Staten aan

De aankomst van Roosevelt's adviseur Harry Hopkins in Moskou op 30 juli 1941.

Vorige pagina: op 30 juli 1941 herstelde de Poolse regering te Londen de betrekkingen met de Sowjetunie. Links generaal Sikorski, geheel rechts Sowjetambassadeur Maiski.

de Sowjetunie al oorlogsmaterieel ter waarde van een miljard dollar geleverd.

Veel departementale topmensen in Washington waren het met deze gulle gang van zaken niet eens en hadden veel liever gezien dat men wat gereserveerder en zakelijker was geweest. Ook in Londen besepte men dat het bondgenootschap er een met haken en ogen zou zijn. Het zou de Britse regering bijvoorbeeld veel moeite kosten zich te verzoenen met de gedachte dat Stalin niet van plan was na de oorlog zijn gebiedsuitbreidingen in oostelijk Polen, de Baltische gebieden en Finland ongedaan te maken. En dat terwijl Churchill en Roosevelt in het *Atlantic Charter* (augustus 1941) nog wel plechtig hadden afgekondigd dat zij nimmer akkoord zouden gaan met een vredesverdrag waarin sprake was van annexaties! Daar kwam nog bij dat de Poolse regering in ballingschap, die op 30 juli 1941 met de Sowjetunie een overeenkomst sloot voor wederzijdse steun tegen Duitsland voor de duur van de oorlog, zoveel mogelijk druk trachtte uit te oefenen om haar gebied terug te krijgen.

Nog een andere zaak belastte de oorlogsalliantie: de Russen vroegen bits en dringend om een tweede front op de Balkan of in Frankrijk. Churchill kon wel wijzen op een reeks zware RAF-bombardementen op

Duitsland, maar in Moskou vond men dat een veel te geringe inspanning. Churchills verklaring dat de Engelsen niet tot een landing in staat waren, wekte in het Kremlin zowel teleurstelling als onbegrip. Kortaf instrueerde Stalin zijn ambassadeur in Londen nogmaals een tweede front te eisen. Maiski begaf zich daartoe op 4 september 's avonds om tien uur naar Churchill, die hem in smoking ontving. Stalins boodschap luidde: er moet een tweede front komen in Frankrijk of aan de Nederlands-Belgische kust om op die manier Duitse troepen te onttrekken aan het oostelijk front. Churchill, die Maiski eerst oplettend had aangekeken, viel woedend uit: 'Vergeet u niet dat wij nog maar een paar maanden geleden niet wisten of u niet samen met de Duitsers tegen ons zou gaan vechten. U hebt niet het recht ons het onmogelijke te vragen.' Ook tijdens de onderhandelingen die Lord Beaverbrook en Harriman kort daarop in Moskou voerden in het kader van een Russisch-Engels-Amerikaanse conferentie, ging het er nogal stroef toe. De welwillende sfeer die Hopkins had geproefd, was verdwenen. Weliswaar zegden Beaverbrook en Harriman alles toe wat de Russen vroegen en verklaarden ze na hun terugkeer dat ze geweldig onder de indruk waren gekomen van de produktie van zeer moderne MIG-3-jachtvliegtuigen en Stormowik-duikbommenwerpers, maar tegelijkertijd hoopten de moeilijkheden zich op. De Engelsen vonden Stalins herhaald verzoek om in Archangelsk of in de Oekraïne vijftientig à dertig Britse divisies in te zetten 'a physical absurdity'; ze hadden er geen manschappen en geen schepen voor. Bovendien weigerde Londen in te gaan op het Russische voorstel het samenwerkingsverdrag ook na de oorlog voort te zetten.

In november besloot Eden samen met Maiski naar Moskou te gaan om het klimaat wat te verbeteren. Het idee vond bij Stalin een gunstig onthaal. De reis begon op 7 december. De kruiser 'Kent' zou het gezelschap van Scapa Flow naar Moermansk brengen. In de trein op weg naar de vlootbasis hoorden de diplomaten van de bomaanval op Pearl Harbour. Voor de Russen was die niet zonder betekenis, want ze zouden nu minder dan ooit kunnen hopen op Britse manschappen en schepen. Aan de andere kant kon Stalin wat geruster zijn, want zijn troepen hadden zo juist de Duitsers bij Moskou teruggedreven: de eerste nederlaag van Hitlers soldaten!

De nachtelijke gesprekken tussen Eden en Stalin hadden weinig resultaat. Een tweede front kwam er voorlopig niet en evenmin wenste Eden zich te binden aan een verdrag dat herstel van de Sowjetgrenzen van juni 1941 zou garanderen: dat zou dan immers inclusief oostelijk Polen, de Baltische staten en delen van Finland zijn. Er kwam dus geen Brits-Russisch verdrag. De Engelsen slaagden er in deze maanden niet in Stalin te winnen voor hun standpunt en hun argumenten. En de Russische leider had voldoende redenen om wantrouwend te staan tegenover de Britse doelstellingen op lange termijn, die schenen af te wijken van de Russische. Groot-Brittannië en de Sowjetunie waren bondgenoten, maar met veel voorbehoud!

HET STANDPUNT
VAN DE NEDERLANDSE REGERING
IN LONDEN

WEL KOFFIE GEEN TIN

DR. J. WOLTRING

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Op 24 juni 1941, enige dagen na de Duitse inval in de Sowjetunie, richtte koningin Wilhelmina zich via Radio-Oranje tot de Nederlandse luisteraars. Ze wees erop dat de 'onverhoedse, verraderlijke aanval' slechts ten doel had zich meester te maken van het voedsel en de grondstoffen die Hitlers legers nodig hadden om de strijd tegen het recht en de vrijheid voort te zetten. Zij benadrukte dat Nederland met alle middelen die het ten dienste stonden — militaire en economische, met behulp van onze scheepvaart of door lijdelijk verzet — in het geweer kwam tegen de satanische beginselen en de afschuwelijke praktijken van het nazidom. 'Heden is het Rusland', zo ging de koningin

Maiski (links) en Michiels van Verduynen tekenden in 1942 een overeenkomst die de Nederlands-Russische betrekkingen regelde.

verder, 'maar morgen of overmorgen zullen het de machtige bolwerken zijn van onze beschaving en van de ons heilige beginselen, het Britse Rijk en de Verenigde Staten, die de krachtproef van Hitlers oorlogsmachine zullen hebben te doorstaan.' Dáárom zou Nederland, waar ook de omstandigheden ertoe mochten leiden, strijden naast de bevolking van de Sowjetunie. Het zou daarbij echter trouw blijven aan het afwijzend standpunt dat het had ingenomen ten opzichte van het bolsjewisme.

Men lette op de formulering: strijden naast de *bevolking* van de Sowjetunie.

Diezelfde vierentwintigste juni werd voor dertig hoofden van zending in het buitenland de volgende instructie opgesteld: 'Nederland blijft afkerig van bolsjewistische leerstellingen en methoden, zodat ook thans van vertrouwelijke samenwerking met de Sowjet-regering geen sprake kan zijn. Met Rusland hebben wij slechts gemeen, dat Duitsland onze vijand is. Hoewel geen diplomatieke betrekkingen met Sowjet-Rusland bestaan, bestaat geen bezwaar tegen incidenteel persoonlijk contact met Sowjet-ambtenaren op bovenaangegeven voet.'

Toen de gezant in Washington begin oktober

vraag of hij een uitnodiging kon aanvaarden om op te treden als 'Sponsor van Russisch War Relief', was het antwoord: 'Yes, because relief is for Russian people.'

Op 25 juni sprak Eden in een gesprek met Van Kleffens zijn bewondering uit voor de rede van koningin Wilhelmina. Hij knoopte daaraan echter meteen de vraag vast of het niet mogelijk zou zijn de totstandkoming te bevorderen van een handelsmissie of van een soortgelijke maatregel van misschien economische, maar in ieder geval morele steunverlening. Van Kleffens antwoordde dat Nederland, met volledige sympathie voor het opnieuw door Duitsland aangevallen Russische volk, nooit diplomatieke betrekkingen

nen besluiten tot toenadering, bestaande in een verbetering of aanknoping van diplomatieke betrekkingen met de Sowjetunie. Naar aanleiding van de radiorede van koningin Wilhelmina, zo zei hij, en van een zekere bereidheid van Van Kleffens om Rusland zo nodig materieel en grondstoffen te leveren, althans dit in welwillende overweging te nemen, had minister Eden dit punt reeds ter sprake gebracht bij de Russische vertegenwoordiger in Londen. Als Nederland in beginsel voor deze zaak voelde, zou er een geheim onderhoud kunnen plaatsvinden tussen Van Kleffens en de Russische ambassadeur Maiski.

Van Kleffens toonde zich verwonderd dat de

gegevens. Welter telegrafeerde in deze periode (de parafrase dateert van 3 juni) aan Batavia dat er, voor zover mogelijk en in afwachting van gespecificeerde Russische verlangens, welke overigens nader zouden moeten worden onderzocht in besprekingen te Moskou, onmiddellijk hulp moesten worden verleend. Op die directe steun zou een politiek moeten aansluiten van zorgvuldig georganiseerde economische hulpverlening. Aan de Russische wensen ten aanzien van 'ongevaarlijke producten' als koffie, thee en kinine kon men al terstond tegemoet komen. Ten aanzien van rubber en tin luidde het consigne echter een meer verdragende behandeling toe te passen en de Russen te wijzen op het feit dat

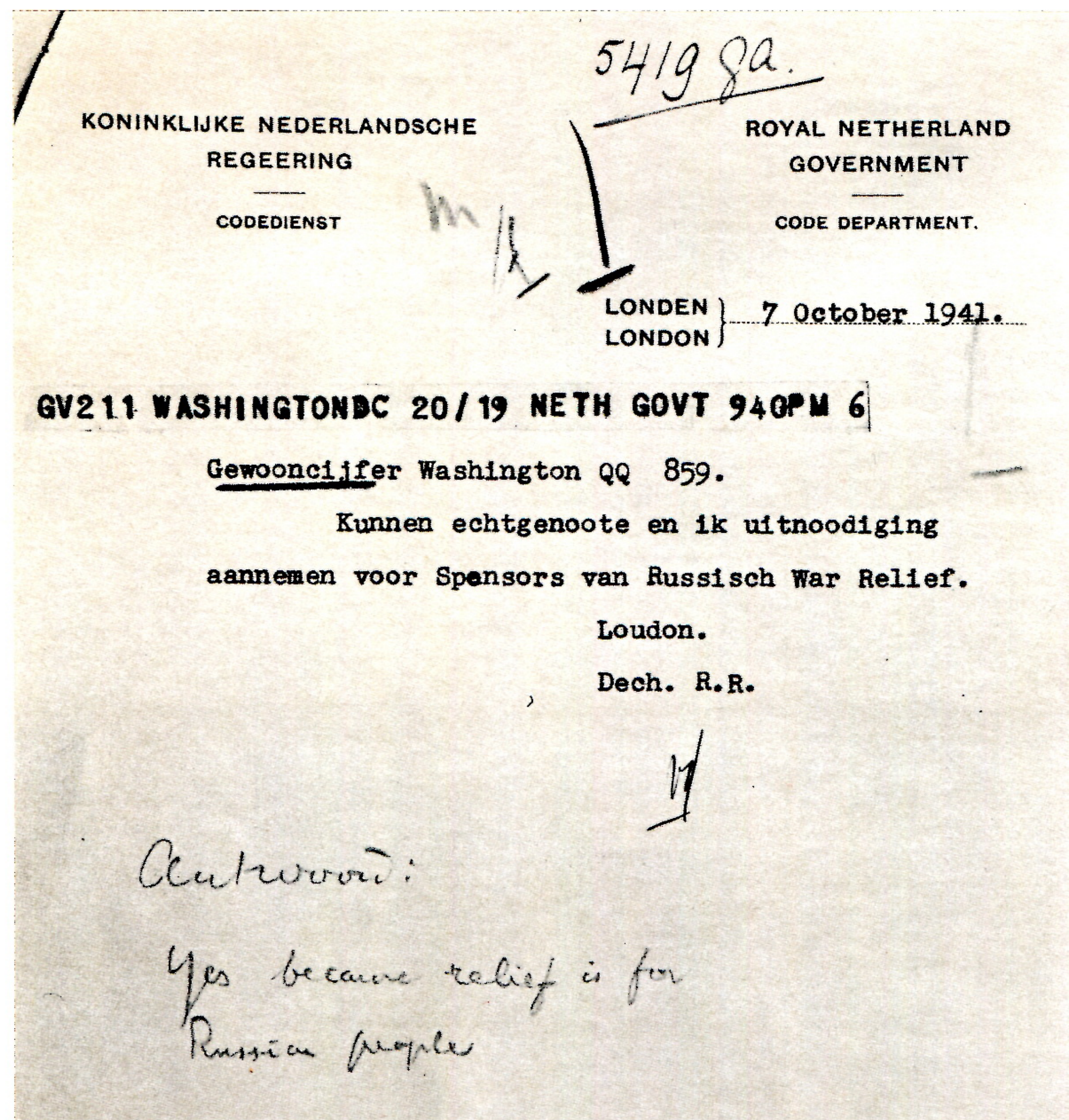
De brief waarin de gezant in Washington vroeg of hij kon optreden als sponsor voor een Amerikaanse hulp-aan-Rusland-actie.

reeds grote zendingen daarvan uit de Verenigde Staten kwamen.

Eind augustus 1941 was het feit van de Russisch-Nederlandse wapenbroederschap overigens nog niet erg diep doorgedrongen tot de Russen die werkzaam waren op de scheepvaartkantoren in Archangelsk. De aankomst van de 'Alchiba', die in konvooi een lading Hurricanes en grondpersoneel van de RAF aanvoerde, veroorzaakte 'enige opschudding'. Men wilde eerst niet geloven, zo meldde minister Fürstner (marine) op 30 oktober 1941 aan Van Kleffens, dat Nederland nu plotseling een bondgenoot van de Sowjetunie was geworden.

Het juiste ogenblik voor herstel van de diplomatieke betrekkingen (men bedenke bij de term 'herstel' overigens dat het Sowjetbewind zich niet beschouwde als een voortzetting van de vroegere Russische regering) scheen eind 1941 nog niet aangebroken. Dit blijkt uit 'losse gedachten' die Michiels van Verduynen op 30 december noteerde na een gesprek met Gerbrandy, vier dagen eerder. Ze hielden in dat er van een *de jure*-erkenning van de Sowjetunie geen sprake kon zijn vóór het Nederlandse volk was gehoord; dat de volmacht van dat Nederlandse volk aan de regering te Londen slechts een *de facto*-erkenning zou kunnen toestaan van het bondgenootschap tegen de gemeenschappelijke vijand en een wederzijdse belofte van bijstand, en dat er, als het verslaan van de vijand dit noodzakelijk maakte, een uitwisseling kon komen van diplomatieke en militaire 'agenten'. Een volledige regeling zou evenwel worden opgeschort tot het (oorlogs)doel zou zijn bereikt.

Een gedetailleerd verslag van hoe na een langdurig vacuüm de diplomatieke betrekkingen toch weer werden aangeknoopt, valt buiten het kader van dit hoofdstuk. We stippen slechts aan dat de Nederlandse gezant Michiels van Verduynen en de Russische ambassadeur Maiski op 10 juli 1942 in de Russische ambassade te Londen een overeenkomst tekenden die in feite een onmiddellijk in werking tredend herstel van de betrekkingen inhield met uitwisseling van diplomatieke vertegenwoordigers, zonder dat dit herstel van betrekkingen onderworpen hoefde te worden aan de goedkeuring van het Nederlandse parlement.

had willen aanknopen met het Sowjetbewind en in 1934 in Genève ook gestemd had tegen toelating van de Sowjetunie tot de Volkenbond. In de zozeer gewijzigde omstandigheden zou de Nederlandse regering zonder twijfel helpen waar dat pas gaf, maar zij mocht geen dingen doen die nodeloos in strijd waren met de tot dan toe ingenomen houding. Ook het zenden van een handelsmissie zonder dat van een werkelijke behoefte daaraan was gebleken, leek Van Kleffens wat irreëel.

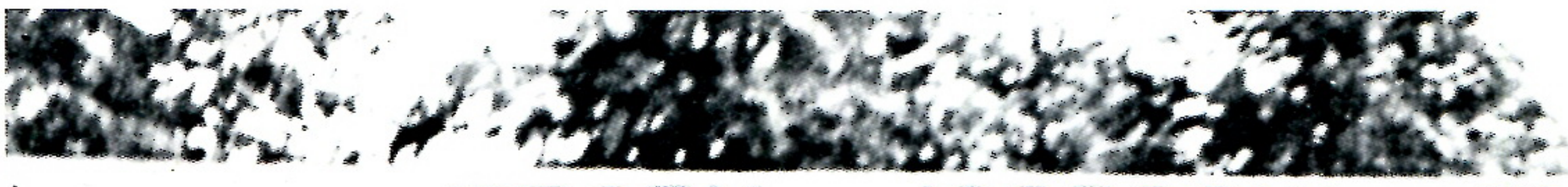
Dat was niet precies wat de Engelse regering had gewild. De *Parliamentary Undersecretary* Butler vroeg op 30 juni 1941 officieel aan de Nederlandse gezant in Londen, Michiels van Verduynen, of Nederland niet zou kun-

Britten de Russische regering dus al gepolst hadden. Zijn gesprek met Eden op 25 juni had naar zijn idee geen enkele aanleiding gegeven tot zo'n stap. Bij de door de Engelsen bedoelde toenadering zou Nederland een politiek overboord gooien die diep wortelde in de christelijke overtuiging van het Nederlandse volk. En daarvan kon op dat moment geen sprake zijn; de bezwaren waren te groot. Michiels van Verduynen gaf dit standpunt op 4 juli door aan Butler en noemde bij die gelegenheid de Engelse bemiddelingspoging 'vrij onbekookt'.

Wat de gedragslijn van het Nederlandse ministerie van economische zaken betreft, bevat het Londense archief nog enige nadere

TEKORT AAN GERMANEN

DRS. N. K. C. A. IN 'T VELD

TEGEN JOODSCHE PLUTOCRATIE TEGEN JOODSCH-BOLSJEWISTISCHE VERNIETIGING VAN EUROPA

MASSA VERGADERING, OP 27 JUNI 1941. AANVANG 20.00 UUR. OP
HET IJSCULPTERREIN TE AMSTERDAM. SPREKER: DE RIJKSCOMMISSARIS

Hoe de Nederlandse communisten zouden reageren op de Duitse overval op de Sowjetunie, konden de Duitse bezettingsautoriteiten in Nederland wel voorspellen; over de reactie van de sociaal-democraten hebben zij zich vermoedelijk niet al te veel illusies gemaakt. Maar dat laatste hebben zij zeer zeker wél gedaan ten opzichte van alle bevolkingsgroepen die sociaal of geestelijk tot het Nederlandse burgerdom gerekend konden worden — en die maakten de meerderheid van het Nederlandse volk uit. Alles wat burgerlijk genoemd kon worden, had nu eenmaal een hevige angst voor het communisme, en niet geheel ten onrechte beschouwden de Duitse nazi-revolutionairen Nederland als een uitermate burgerlijk land. De enorme sympathie in Nederland voor Finland, toen dat land in de winter van 1939 op 1940 door de Russen overweldigd dreigde te worden, waren zij niet vergeten.

Het was met name de hoogste autoriteit in het bezette Nederland, de rijkscommissaris Dr. Arthur Seyss-Inquart, die langs deze lijnen redeneerde. Sinds meer dan een jaar had de bedachtzame, sluwe Oostenrijkse intellectueel, gevangen in bepaalde typisch Duits-romantische ideeën, maar tegelijkertijd begiftigd met een zeker gevoel voor geestelijk-politieke krachten, getracht die burgerlijke meerderheid van haar burgerlijk-democratische oorsprong te vervreemden en in de nazi-dynamiek mee te slepen. De burgerlijke 'idylle', zoals hij het placht uit te drukken, moest en zou verstoord worden. Mocht de aanvankelijk zo zacht optredende heemeester niet geslaagd zijn in het injecteren van de nazi-dynamiek, geheel zonder grond waren zijn verwachtingen niet. De Nederlandsche Unie, waarin de burgerlijke massa voor een niet onaanzienlijk deel

was verzameld, mocht in haar onderste geleidingen anti-Duits en anti-nazi van strekking zijn, aan de top waren er tekenen die van een groeiend begrip voor de 'nieuwe tijd' schenen te getuigen. De schok die de plotselinge, gewapende confrontatie met de bolsjewistische vijand van de beschaafde wereld teweegbracht, moest de Nederlandse burger voor de keus stellen: bolsjewisme óf nationaal-socialisme. Wanneer de Nederlanders verkeerd kozen, des te spijtiger voor hen.

Deze ideeën vormden de ondergrond van de rede die Seyss-Inquart uitsprak op de grote manifestatie tegen het 'bolsjewisme', die 's avonds op 27 juni, vijf dagen na de Duitse inval in Rusland, op het Museumplein (toen nog IJsculpterrein) te Amsterdam plaatsvond. De tienduizenden Duitse en Nederlandse nazi's, aangevoerd met extra-treinen en bijeengeperst tussen de hakenkruisvlaggen en standaarden, luisterden ademloos naar de woorden van de rijkscommissaris: *'Was im Osten geschieht... ist für Euch kein Schauspiel, und allenfalls nicht nur eine Störung Eurer Ruhe, sondern Euer Schicksal.'* Geen idylle meer; de Nederlanders zouden kunnen meedoen als gelijkberechtigten bij de nieuwe organisatie van Europa, maar die gelijkberechtiging stond of viel met de vraag of zij zich goede nationaal-socialisten zouden tonen. Niet alleen het marxisme, ook de 'reactie' zou nu worden aangepakt. De rijkscommissaris zei met zoveel woorden dat hij de manifestatie tevens als een *Ausgangspunkt der nationalsozialistischen Neugestaltung auch in den Niederlanden* beschouwde. Weinig dagen later realiseerde hij deze door het verbod van alle democratische partijen.

Maar op het IJsculpterrein verwoeien deze dreigende klanken in de woordenstroom waarmee Seyss-Inquart de gevaren van het

Russische communisme afschilderde, al was het tekenend dat na hem alleen Mussert het woord kreeg. In de volgende dagen vonden er in dertig plaatsen in Nederland gezamenlijke antibolsjewistische manifestaties plaats van de NSB en de NSDAP. Het werd door zeer velen gezien als een aanwijzing dat de Duitsers van plan waren de NSB een monopoliepositie te geven.

Dit bracht een concurrent van de NSB tot actie: Arnold Meyer, de leider van het fascistische Nationaal Front, was zich ervan bewust dat Musserts nationaal-socialisten hem voorbijstreefden. Grote onenigheid had hij niet alleen binnen zijn partij, maar ook met de bezettingsoverheid: een maand lang was het dagblad van zijn partij verboden geweest. Dit alles en een authentiek en fervent anticommunisme brachten hem ertoe de dag na de manifestatie op het IJsculpterrein in zijn net weer verschenen dagblad de suggestie te doen tot de vorming van een Nederlands legioen, dat zij aan zij met de Duitsers de bolsjewisten zou bestrijden.

De allereerste reactie in het collaborerende kamp leek negatief uit te vallen. De Unie liet in haar dagblad weten dat zij het met de rijkscommissaris eens was dat een bolsjewistische overwinning de ondergang van de Europese cultuur zou betekenen. 'Maar de omstandigheden waarin ons volk zich momenteel bevindt, maken het ons ten eenenmale onmogelijk stelling te nemen in den strijd tussen Duitsland en Rusland.'

Een *Kampfansage* tegen de bezetter, noemde de SD deze weigering. De bezetter sloeg terug: de Unie werd weliswaar nog niet verboden, zoals de oude politieke partijen, maar door allerlei maatregelen lamgelegd. De SD meende evenwel dat door de weigering van de Unie de gedachte aan een legioen wel

Boven: het Vrijwilligerslegioen Nederland stond onder leiding van de gepensioneerde luitenant-generaal H. A. Seyffardt.

Rechtsboven: Seyss-Inquart tijdens de rede die hij op 27 juni 1941 hield tijdens de grote manifestatie tegen het bolsjewisme.

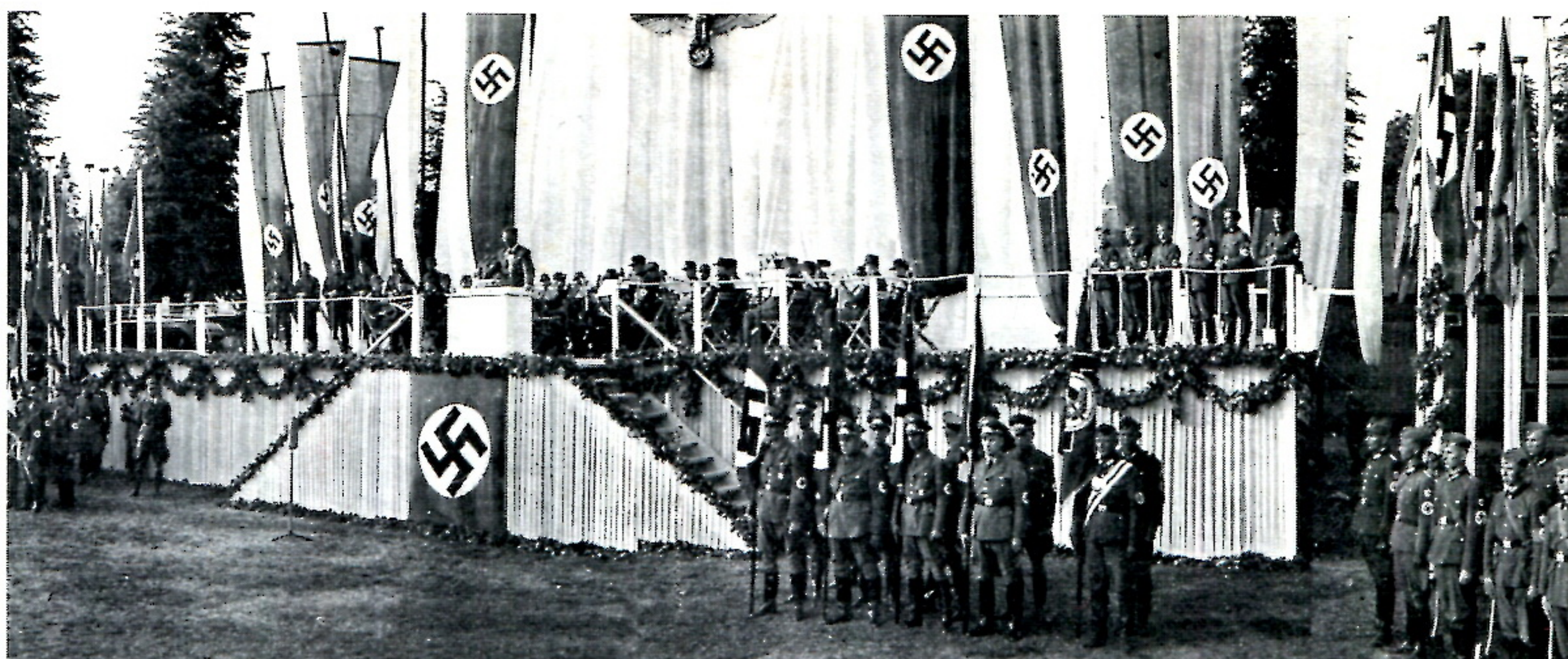
Rechts: het eerste transport vrijwilligers vertrok op 26 juli 1941 uit Den Haag.

Vorige pagina: aankondiging van de massale nazi-betoging op het IJscubterrein.

kon worden opgegeven. Te meer omdat de NSB al op 1 juli te kennen had gegeven dat duizenden van haar leden reeds bij de *Waffen-SS* en de *NSKK* dienst deden. Inderdaad had Mussert sinds februari 1941 zijn tegenstand tegen dienstneming van NSB-leden in de *Waffen-SS* opgegeven en was die zelfs gaan stimuleren; het zou Nederland, naar hij hoopte, meer inspraak geven bij de Duitse herordening van Europa. Een legioen achtte de NSB daarom geheel overbodig.

Maar tien dagen later publiceerden alle kranten op hun voorpagina een oproep van Seyss-Inquart en daaronder een oproep van de Nederlandse generaal Seyffardt om toe te treden tot een Nederlands vrijwilligerslegioen en spoorde Mussert zijn volgelingen aan zich voor dit korps te melden.

Vanwaar deze ommezwaai in de ontwikkeling? De achtenzestigjarige gepensioneerde luitenant-generaal H. A. Seyffardt, in de jaren dertig eens chef-staf van het Nederlandse leger (en geheim lid van de NSB), verklaarde in een interview dat 'eenige goed nationaal voelende Nederlanders van uiteenlopend politiek inzicht' hem hadden gewonnen voor het idee van een legioen, waarna hij een en ander met de rijkscommissaris had besproken. Die 'nationaal voelende' Nederlanders waren de SS-man prof. dr. G. A. S. Snijder, de Groot-Duits ingestelde politie-inspecteur A. R. Kleyn en Arnold Meyer. Maar afgescheiden daarvan werd hun initiatief opvallend snel door de Duitse bezetting aangegrepen. In de eerste dagen van juli werden inleidende besprekingen met Seyss-Inquart gevoerd; op 5 juli deelde de chef van het wervingsbureau van de *Waffen-SS* in Nederland aan Seyffardt mee dat Hitler zijn toestemming voor het legioenplan had gegeven en de dag daarop liet deze functionaris affiches aanplakken, die voor aanmelding van het legioen verwezen naar zijn eigen wervingsbu-

reau. Dit zonder voorkennis van Seyffardt, die bevelhebber van dat Nederlandse legioen zou worden: een aanwijzing van wat er met dat legioen zou gebeuren.

Seyss-Inquart realiseerde zich heel goed dat als hij de weifelende, half tot collaboratie negen groepen onder het Nederlandse volk tot de juiste keuze tussen bolsjewisme en nationaal-socialisme wilde dwingen, ronselpartijen voor de *Waffen-SS* weinig resultaten zouden hebben. Zelfs voor de NSB'ers gold dat. Na de eerste tekenen dat de legioengedachte bij de Duitsers aansloeg, was ook Mussert omgezwaaid. Een dergelijk Nederlands legioen zou misschien de kern kunnen vormen voor een toekomstig Nederlands

leger, veel meer dan een paar duizend Nederlanders in de *Waffen-SS*.

Voorwaarde zou natuurlijk moeten zijn dat zo'n legioen inderdaad een duidelijk Nederlands karakter vertoonde. Toen op 11 juli de oproepen van Seyss-Inquart en Seyffardt in de pers verschenen, specificerde Arnold Meyer in zijn blad de voorwaarden waaraan het legioen zou moeten voldoen: eigen Nederlandse leiding, eigen uniform en eigen vlag, eedsaflegging op die vlag, propaganda slechts te voeren van Nederlandse zijde. Meyer wist niet dat vijf dagen eerder reeds in Berlijn besloten was dat de vrijwilligerskorpussen uit de 'Germaanse' landen in de *Waffen-SS* geïncorporeerd zouden worden. Maar veel

sneller dan Seyffardt en Mussert, had hij in de gaten dat de Duitsers zich in wezen niet om deze voorwaarden bekommerden, en al gauw distantieerde hij zich van de legioenplannen. De NSB-leider en de oude, ijdele generaal vervolgden hun illusies over een Nederlandse strijdmacht aan Duitse zijde, de ene concessie na de andere doende — totdat tenslotte het Vrijwilligerslegioen Nederland een brigade van de *Waffen-SS* geworden was.

Het valt niet in te zien wat de Duitsers, militair-technisch gezien, anders hadden kunnen doen met de paar duizend Nederlanders — meest NSB'ers, avonturiers, lieden met een straflijst — die zich in de loop der jaren voor het legioen meldden, dan hen straf in de Duitse krijgsmacht opnemen en door vak-kundige Duitse officieren laten opleiden en aanvoeren. Want als Seyss-Inquart de illusie had dat grote aantallen Nederlanders, onder wie dan een behoorlijk aantal ex-militairen, zich zouden aanmelden voor de strijd tegen het communisme, kwam hij bedrogen uit. Slechts een handjevol officieren meldde zich voor Seyffardts legioen. De generaal beklagde zich erover dat tegen zijn verwachting in de houding van het officierscorps tegenover hem 'in vijandschap en wantrouwen' was veranderd. Toen op 26 juli het eerste contingent vrijwilligers voor het legioen naar een opleidingskamp in Polen vertrok, merkten zij al aan de reacties van de bevolking dat men hen niet als helden, maar als verraders beschouwde. Van de 650 man waren er een 300 lid van de NSB, van het tweede contingent van 430 man al 340: het legioen was een zaak van de NSB geworden.

Was de reden hiervan dat de bevolkingsgroepen die niet nazigezind waren, maar wel duidelijk anticommunistisch, en die Seyss-Inquart naar de Duitse kant had willen trekken, in de tussentijd net als Arnold Meyer ontdekt hadden dat het legioen nooit veel meer dan een *Waffen-SS*-formatie zou zijn van huurlingen en half misleide fascistten onder Duitse leiding, strijdend en stervend voor nazi-Duitsland? De SD, die de gevoelens van de bevolking voortdurend sondeerde, wist wel beter. Weliswaar berichtten de SD-rapporten kort na de tweeëntwintigste juni dat het idee van een kruistocht tegen het communisme onder de Nederlandse katholieken wel aansloeg, maar het SD-rapport van 16 juli vermeldde dat die positieve houding inmiddels weer in een afwachtende veranderd was. En vanaf het begin van de veldtocht hadden Reuters spionnen moeten melden dat ondanks de Duitse propaganda de anti-Duitse houding van het Nederlandse volk in zijn geheel alleen nog maar sterker was geworden. De Duitse militaire successen waren 'ohne feststellbare Einwirkung auf die politische Haltung geblieben.' Ook de *deutsch-feindliche* houding van de Unie, met name van de jongere leden, werd naar het oordeel van de SD steeds sterker.

Velen van hen zouden de weg naar het verzet vinden, waar zij met anderen, ook met communisten, gezamenlijk tegen de Duitse overheersing zouden strijden. Vele Nederlanders ontwaakten inderdaad uit hun burgerlijke gezapigheid, hetgeen Seyss-Inquart zich tot doel had gesteld. Hij zou het in de komende bezettingsjaren ervaren.

OP WEG NAAR RUSLAND

29-7-1941

Kameraden,

Op 26—7 waren er in den Haagschen dieren-tuin 585 kameraden, die gemeend hadden hun leven in te moeten zetten in den strijd voor een nieuw, krachtig, vrij Europa en zich daarom vrijwillig gemeld hadden bij het Legioen Nederland. Ik was er God zij dank ook bij en jullie weten dat het voor mij ook een offer was om alles te verlaten en mee te vechten voor de verwezenlijking van ons aller ideaal, een nationaal-socialistisch Europa. Voordat wij vertrokken, moesten de leden der NSB (meer dan de helft) aantreden voor een tocht naar de Prinsesse-schouwburg, waar onze Leider ons samengeroepen had om afscheid te nemen. Hij sprak daar tot ons niet als Leider, maar als onze Vader, die trotsch is op zijn kinderen, maar tevens weemoedig, omdat zij, die hem dierbaar zijn, vertrekken naar een ver, vreemd land. Deze woorden van Mussert blijven mij in het hart gegrift en zullen mij in het soldatenleven het richtsnoer zijn.

Uitgeleide gedaan door mijn lief vrouwtje en de kameraden, die mee naar Den Haag waren gegaan, vertrok onze trein 's avonds om half zeven. Deze trein was door metershoohe letters duidelijk kenbaar als de trein van het Vrijwilligerslegioen Nederland. Tegen het vertrek van den trein kwamen Generaal-SS Rauter en Generaal Seyffart persoonlijk aan ieder van ons de hand drukken. Kameraden! Daar stonden ze voor mij, en we keken elkaar recht in de oogen, twee Germanen, Nationaal-Socialisten in hart en nieren. Ik jubelde het Hou Zee en Heil Hitler en wist en voelde, dat het goed was en verantwoord, dat ik meeging. De trein zette zich in beweging, ik groette mijn vrouw voor de laatste maal... Op onze tocht door ons vaderland beleefde ik een van mijn treurigste ervaringen in onzen strijd voor het nieuwe Europa. In plaats dat de mensen langs de spoorlijn, enkele goeden niet te na gesproken, in ons zagen mede-strijders tegen het bolsjewistenbeest, en ons toejuichten, of als dit niet kon neutraal bleven, werden wij bijna overal beschimpt, gegroet met gebalde vuist.(...)

We passeerden vele steden. Ik mag niet de namen noemen. Toch maak ik één uitzondering voor Leerdam. W.A.! Wij, Nationaal-Socialisten, die naar het front trekken, vragen, nee, eischen, ga daar alle beleedigingen, die wij machteloos moesten slikken, wreken. De geheele bevolking was present en deed mee. Landverraders was een van de zwakste uitdrukkingen, die door de schoften gebruikt werden. Dit afscheid van Nederland heeft mij verbeterer gemaakt, deze schooiersbende haten wij.

Nu stel ik jullie voor ons gezelschap in de coupé. Ten eerste: Kees. Lid der NSB. Chauffeur van beroep. Oud N.S.K.K.-man. Een ronde jongen die meegaat omdat hij NSB'er is. Een kameraad door dik en dun. Dan: Maarten. Geen lid der NSB of andere partij. Getrouwd en twee kinderen (plm. 10 jaar). Gaat mee uit haat tegen het bolsjewisme en de democratie.

Is dus Nationaal-Socialist. Een vent uit één stuk. Had goed werk voor de Wehrmacht. Verder: Jaap. Een kapper. Getrouwd, een kind. Aardige knul. Geen lid der NSB. Heeft zich voor zijn vertrek als sympathiseerende opgegeven. Dan nog Frits. Een jonge kunstenaar die in hogere sferen leeft. Lid der NSB. Had eigenlijk niet mee mogen gaan, want hij kan geen bloed zien. Zal proberen een administratief baantje te krijgen. Lest best: Piet. Een NSB'er, tenger van postuur, bijna nietig, met rood haar, maar die door den W.A.-hopman in Leiden gebruikt werd voor de moeilijkste opdrachten en met reusachtig succes. Een vechter door en door, voor Mussert en het Nationaal-Socialisme. Met dit edele stel heb ik 63 uur in den trein gezeten. We hebben gekaart, gepraat en gelachen, zooals ik nog nooit gedaan heb.

Zoo gauw we in Duitschland kwamen, waren wij de herinnering aan het optreden in Holland tegen ons kwijt en de reis is daar geworden één jubeltocht. Onze trein was versierd en honderdduizenden juichten ons toe. Nooit voelden we ons zóó lotsverbonden als op dezen triomftocht. Wij zijn immers ook Germanen. Wij hoorden er ook bij en nooit, dat zweren wij, zullen Nederlanders ooit weer in een oorlog staan tegenover Duitschers. Wat in Mei gebeurd is, maken wij weer goed.

Op alle stations waren Roode-Kruis-zusters aanwezig met eten, koffie, thee en limonade. (...)

Wat ik jullie nu ga schrijven is ook voor sommigen van jullie misschien onbegrijpbaar. Maar het is waar. Ik zweer het bij mijn Nationaal-Socialistische eer. Wij hebben geheel Duitschland bij daglicht doorkruist. Wij hebben de grootste steden gezien. Wij hebben op de stations rondgekeken. Nergens, maar dan ook nergens heb ik ook maar één huis of fabriek gezien, dat sporen droeg van verwoesting door brand of bominslag. Ook stations, die door de ophitsers in Londen met naam werden genoemd, als zijnde verwoest, waren daarbij. Wat ik wel zag, was een rij op volle capaciteit werkende fabrieken en honderden kilometers bloeiende akkers, waar de oogst door nijvere handen en door allerlei krijgsgevangenen werd binnengehaald, een oogst, voller dan ooit. Een belofte voor het volgend jaar, wat betreft onze voedselvoorziening. Dit Duitschland is één blok, één macht, sterker dan ooit. Onverwoestbaar.

Toen we weer een grens overtrokken, zagen wij vóór ons de eerste transporten bolsjewisten-gevangenen. Tienduizenden! Smoelen hadden ze nog afstootender dan op de film en in de kranten. Ik sprak met begeleidende Duitse soldaten. Afschuwelijk is dat volk. Verpest door en door. Een gevaar voor de heele wereld. Juist op het goede moment trad onze Führer in het strijdperk tegen dit beest. En wij zullen het vermorzelen. Straks zal de heele wereld er dankbaar voor zijn. Den verblinden tegenstanders zullen de oogen opengaan.

J. W. te E.

Uit: 'Fotonieuws, de spiegel der beweging' — Uitg. Hoofdkwartier NSB — Utrecht. October 1941.

Der Untermensch

BOLSJEWIEKEN ZUN BEESTEN

JEHAN KUYPERS

Om het Duitse volk te winnen voor zijn persoonlijke ambities en om het te kunnen inzetten voor de verwezenlijking ervan, brak Adolf Hitler volledig met de politieke waarheid en schiep hij een voorstellingswereld die tenslotte geen enkel verband meer had met de werkelijkheid. Hij predikte een nationale mythe en gaf deze een wereldzending mee in de opdracht een vijand te vernietigen die zowel in eigen land als daarbuiten actief was en die alle volkeren naar het leven stond. Hij wekte het in zijn volk sluimerende bewustzijn dat het Duitse wezen het enige geneesmiddel was voor een zieke wereld; hij stelde het bolsjewisme voor als het verzamelbekken van menselijke ontaarding, die van de Sowjetunie uit niet alleen Duitsland, maar geheel Europa bedreigde, en hij wierp zich op als 'de verdediger van de christelijke waarden' — ofschoon volgens zijn ideoloog Alfred Rosenberg datzelfde christendom alleen maar paste bij het minderwaardigheidscomplex van niet-zuivere rassen.

In de voorstellingswereld van Hitler vormde de mythe van de Germaanse superioriteit een drieëenheid met de bolsjewistische bedreiging en met de zending van het nationaal-socialisme. De bedreiging was van die drieëenheid echter de kern. 'Het nationaal-socialisme', zo betoogde hij in 1941, 'is groot geworden in zijn strijd tegen het bolsjewisme, tegen de internationale van de ondermijners.' Hitlers propaganda stelde die internationale voor als een samengaan van 'jodendom, marxisme en vrijmetselarij.'

'Weldra zullen van joden en marxisten de koppen in het zand rollen', dreigde Hitler in 1930. Zes jaar eerder had hij in *Mein Kampf* geschreven dat 'de jood, de brug naar alles wat verwerpelijk is', na de revolutie van 1917, 'de plaats had ingenomen van de Germaanse kern in de regerende top waaraan Rusland eeuwenlang voor een groot deel de basis van zijn bestaan had ontleend.' 'Men vergete niet', schreef hij verder, 'dat de internationale jood, die thans volledig over Rusland heerst, Duitsland beschouwt als een staat die hetzelfde lot is beschoren. In het Russische bolsjewisme moeten we de poging van het jodendom zien zich in deze eeuw meester te maken van de wereldheerschappij.'

Hitler richtte de aandacht en de paraatheid van het Duitse volk op één enkele vijand, op het 'Judeo-Bolschewismus, dat concubinaat van plutocratie en bolsjewisme', zoals Goebbels schreef. Die ene vijand belichaamde alles wat de 'zuiverheid van het Arische ras'

(...) *De 'Untermensch' — dat biologisch schijnbaar volkomen gelijkgeaarde natuurschepsel met handen, voeten en iets als hersenen, met ogen en een mond, is toch een geheel ander, een verschrikkelijk creatuur, met ge-laattrekken gelijkend op die van de mens. Het innerlijk van deze wezens is een barbaarse chaos van wilde, ongeremde hartstochten.*

'Untermensch' — anders niets! (...)

En deze onderwereld van 'Untermenschen' vond haar leiders: die eeuwige joden! (...) (Ze willen) een totale vernietiging van alles wat mooi is. De belichaming van deze vernietigingszin heet tegenwoordig bolsjewisme. Het is geen verschijnsel van deze tijd, het is zo oud als de jood zelf.

De wegbereiders heten Lenin — Stalin.

Samengevat uit: 'Der Untermensch', uitgave van het SS-hoofdkwartier, Berlijn.

Linkerpagina: het omslag van de speciale SS-uitgave over de 'Untermensch', waaruit de hierboven afgedrukte tekst afkomstig is.

bedreigde en de aanspraken die dit ras maakte op het leiderschap in Europa. In iedere fase van zijn machtsvorming stelde Hitler die vijand echter anders voor. Vóór de *Machtübernahme*, toen de knuppels van de SA onder het Duitse volk een anticommunistische angstpsychose schiepen om de weg te effenen voor het Duizendjarig Rijk, ging de nazi-propaganda vooral te keer tegen het *Gesamtmarxismus*, een verzamelbegrip voor binnenlands gebruik waarin Hitler alle weerstanden onderbracht die hij wilde breken: de communisten, de sociaal-democraten en alle democratische organisaties van de arbeidersklasse, die hij, naar eigen zeggen, van kindsbeen af had gehaat. Na de *Machtübernahme* in 1933 wijzigde Hitler zijn tactiek: hij probeerde er de buitenwereld nu van te overtuigen dat hij een bolsjewistische revolutie had verijdeld. Mede voor buitenlands gebruik smeedde hij het *Gesamtmarxismus* om tot een internationaal wapen tegen de communistische Internationale en haar bondgenoten: de joden en vrijmetselaars. Hij sloot een anti-Kominternpact met Italië en later met Japan en motiveerde op deze manier ook zijn bewapening. Het wereldbolsjewisme werd 'wereldvijand nr. 1.' Met het tijdschrift

Contra-Komintern probeerde hij ook het buitenland te bewegen zich aan te sluiten bij het nationaal-socialistisch rijk, dat 'bolwerk tegen het bolsjewisme.' In de zomer van 1936, toen, zoals Hitler beweerde, 'de Sowjetunie Spanje was binnengevallen', werd op een speciale *Reichsparteitag* de activiteit van de anti-Komintern gekoppeld aan Hitlers Europese zending 'het tweede millennium van onze christelijke geschiedenis te beschermen.'

Maar nadat 'de uitverkorene van de Voorzienigheid' in augustus 1939 een pact had gesloten met Stalin, moest er een andere toon worden gevonden. De anti-Kominternagitatie werd nu omgevormd tot een strijd 'tegen plutocratie en nationale opruiing.' Het Duits-Russische bondgenootschap 'druiste echter in tegen mijn gehele ontwikkeling, mijn beginselen en mijn vroegere verplichtingen', schreef Hitler op 21 juni 1941 aan Mussolini. Een dag later rechtvaardigde hij in een proclamatie aan het Duitse volk de inval in de Sowjetunie onder meer met de woorden: 'Reeds langer dan twee decennia heeft de joods-bolsjewistische machthebberskliek gepoogd om van Moskou uit niet alleen Duitsland, maar geheel Europa in brand te steken.' En Goebbels oreerde: 'De joodse bolsjewieken in Moskou en de joodse plutocraten in Londen en Washington hebben in het geheim de keten gesmeed waarmee ze ons wilden wurgen... Maar dit is het uur waarin Adolf Hitler in naam van geheel Europa een kruistocht begon voor onze gemeenschappelijke cultuur en beschaving.'

Die kruistocht werd bovendien voorgesteld als een strijd van de *Übermensch* tegen de *Untermensch*; van een superieur ras tegen een volk dat volgens Hitler in *Mein Kampf* 'op uitzonderlijke wijze beestachtige wreedheid koppelt aan een onbeschrijflijk vermogen om te liegen', tegen 'schepselen die beneden het menselijk niveau leven.'

Aan de antibolsjewistische propaganda die joden, plutocraten en marxisten op één lijn stelde, werd nu een nieuw element toegevoegd: het Russische volk. 'Deze vijand bestaat niet uit soldaten, maar uit beesten', zei Hitler op 2 oktober in een dagorder aan zijn troepen in het oosten. In dezelfde geest liet Hermann Goering zich in de zomer van 1941 uit tegen graaf Ciano: 'Dit jaar zullen er in Rusland tussen de twintig en dertig miljoen mensen van honger sterven. Het is wellicht goed dat dit gebeurt. Want bepaalde volken moeten gedecimeerd worden...'

DE GEVOLGEN VOOR DE NEDERLANDSE COMMUNISTEN

WEL VERZWAKT NIET ONTHOOFD

DRS. C. J. F. STULDREHER

Eine eindringliche Warnung Auf jeder Form kommunistischer Betätigung steht die Todesstrafe

Den Haag, 6. September.

Das Reichskommissariat gibt bekannt:

Das bolschewistische Russland befindet sich seit dem 22. Juni 1941 mit dem Deutschen Reich im Kriege. Wer sich seit diesem Tage in irgendeiner Form kommunistisch betätigt, tritt für den bolschewistischen Feind des Reiches ein und setzt sich damit wegen Feindbegünstigung der Verurteilung zum Tode durch die deutschen Kriegsgerichte aus.

Es werden daher alle Niederländer eindringlichst gewarnt, sich an kommunistischen Umtrieben irgendwelcher Art zu beteiligen.

Na de Duitse inval in de Sowjetunie werden alle communistische activiteiten beschouwd als misdaden tegen 'das Reich', die met de dood gestraft konden worden. Ook in Nederland werd dat door het Rijkscommissariaat in Den Haag officieel bekend gemaakt. Voor de 22 leden van de CPN die in september 1941 in Den Haag door het Duitse 'Obergericht' werden berecht, gold die sanctie nog niet, omdat ze vóór de 22ste juni waren gearresteerd. Ze verschenen niet voor een militaire rechtbank en kwamen er af met langdurige gevangenisstraffen. Tegen latere arrestanten uit CPN-kring zou heel wat strenger worden opgetreden. Hetgeen overigens niet verhinderde dat de illegale communistische partij in het Nederlandse verzet bijzonder actief bleef, ook al moesten haar leden daarvoor een hoge tol betalen.

De overval van Hitler op de Sowjetunie heeft de landelijke leiding van de illegale CPN evenzeer verrast als hij vele van haar gewone leden bevrijdde van onlustgevoelens over de politieke koers van de leiding. De propaganda-actie voor de proletarische revolutie, ook tijdens de bezetting, zou geleidelijk aan wijken voor bemoedigende woorden over de nationale bevrijdingsstrijd samen met anderen. Engeland en Amerika waren plotseling onvoorziene bondgenoten in de strijd om de bevrijding van Rusland geworden; zij behoeften niet langer meer op de eerste plaats als kapitalistische en imperialistische mogendheden bestreden te worden. Het communistische verzet kreeg daardoor als het ware een nieuwe impuls; het zou zijn taken nu kunnen uitbreiden.

Op 25 juni 1941 en in de daaropvolgende weken werd de gelederen van de Nederlandse communisten een geduchte klap toegebracht. In samenwerking met de Nederlandse politie arresteerden de Duitsers overal in het land uit voorzorg ongeveer 500 gijzelaars, die naar een kamp bij Schoorl werden overgebracht, tot dat midden augustus bij Amersfoort het nieuwe *Polizeiliches Durchgangslager* in gebruik genomen kon worden. Voor het merendeel waren het partijfunctionarissen die vóór de oorlog door hun openbaar optreden, onder meer als raadslid, enige bekendheid hadden verworven. Hun namen waren al van 1933 af door de Centrale Inlichtingendienst van de Nederlandse Generale Staf verzameld. De Duitsers hebben van deze lijsten dankbaar gebruik gemaakt. In Amsterdam

alleen al bedroeg het aantal gijzelaars meer dan 150; onder hen waren 12 joden.

Deze arrestaties berokkenden de actieve illegale CPN-organisatie op dat ogenblik overigens weinig schade. Eerst later, tijdens het gevecht op leven en dood met de Duitse politie, zou het effect blijken. De illegale CPN werd immers beroofd van een niet onaanzienlijk reservoir van betrouwbare leden, die te gelegener tijd de honderden leeggevallen plaatsen zouden hebben kunnen opvullen. Zij waren in 1940 om veiligheidsredenen zoveel mogelijk buiten de opbouw van de illegale organisatie van de CPN gelaten.

Die organisatie was in de zomer en het najaar van 1940 gevormd uit betrouwbare, maar voor de buitenwereld onbekende of amper bekende communisten. De leiding was in handen van algemeen secretaris Paul de Groot en van Jan Dieters en Louis Jansen; zij doken in de zomer van 1940 onder en verbleven ergens in het oosten van het land, van waar zij via koeriers contact onderhielden met de verschillende districten in de rest van het land. De illegale partij bestond uit ongeveer 2000 leden, waarvan 1200 in het grootste district, de stad Amsterdam.

De gebeurtenissen in februari 1941 waren van grote betekenis voor de verdere lotgevallen van de illegale CPN. De Duitse *Sicherheitsdienst* was slecht op de hoogte van de eerste illegale activiteiten van de partij. Dank zij een verrader uit het Amsterdamse apparaat, vernam de SD enige dagen vóór de razzia's in de Jodenhoek tot haar schrik dat de opbouw in Amsterdam reeds voltooid was. Dat

leidde tot een aantal voortijdige arrestaties. De buit was echter groot genoeg om vooral de Amsterdamse illegale CPN te dwingen tot een nieuwe opbouw van haar apparaat. De sectie-indeling van het district werd vervangen door hergroepering in een *Fünfergruppen*-systeem, dat grotere mogelijkheden tot afscherming bood. Intussen verzamelde de Duitse politie veel informatie, vooral dank zij het scherpe onderzoek van Lages.

De eerste opgerolde groep Amsterdammers werd in september 1941 door het *Obergericht* tot langdurige gevangenisstraffen veroordeeld. Tegen hen die na 22 juni 1941 werden gearresteerd, zou heel wat strenger opgetreden worden. Aan het einde van het jaar hadden de Duitsers in totaal bijna 1100 arrestaties onder de communisten verricht; hiervan is echter een aantal vrijgelaten, omdat geen illegale activiteit bewezen kon worden. De meeste arrestaties vonden plaats in de provincies Groningen, Friesland en Drente, onder de leden van de Noorderlicht-groep. Dat geschiedde in de nadagen van de Februaristaking; hun aantal bedroeg ongeveer 180. In april gelukte het de Duitsers binnen te dringen in de Haagse Waarheid- en Vonk-groep met als resultaat ongeveer 140 gevangenen. In Leiden viel een tiental slachtoffers. Eind 1941 werden in Rotterdam ongeveer 110 arrestaties verricht. Voor Amsterdam liep het aantal op tot 140; zij waren voornamelijk vóór de inval in Rusland gearresteerd. Nieuwe arrestatiegolven in de gelederen van de Amsterdamse CPN zouden pas in 1942 volgen.

HET VERLOOP VAN DE STRIJD

WEHRMACHT IN DE MODDER

DICK VERKIJK

De eerste week was zo succesvol verlopen, dat de chef-staf van het OKH (*Oberkommando des Heeres*), generaal Halder, met gerechtigd optimisme in zijn dagboek van 3 juli 1941 schreef dat de opdracht om het Rode Leger ten westen van de Dwina en de Dnjepr te vernietigen was vervuld. Op 4 juli zei Hitler: 'Ik probeer me voortdurend in de positie van de vijand te verplaatsen, maar hoe je het ook bekijkt, de vijand heeft zijn campagne verloren.'

Daar zag het wel naar uit. Opperbevelhebber

van het OKH, Von Brauchitsch, en zijn chef-staf Halder rapporteerden op 8 juli dat van de tot dan toe geïdentificeerde 164 Sowjet-infanteriedivisies er 89 waren vernietigd, 46 nog in staat waren slag te leveren, 18 ingeschakeld waren op tweederangs oorlogstonelen zoals Finland en de verblijfplaats van 11 divisies onbekend was.

Toch zaten ook de Duitsers niet zonder problemen. Bij alle drie de legergroepen (*Nord* richting Ilmenmeer-Leningrad, *Mitte* richting Orsja-Witebsk-Smolensk en *Süd* rich-

ting Korosten-Winnitza) snelden de tank-eenheden zo ver vooruit, dat de infanterie-eenheden het niet konden bijhouden. Ten eerste doordat de meeste Duitse infanterie-eenheden met paardentractie werkten (het leger had slechts 14 gemotoriseerde infanteriedivisies) en ten tweede doordat de door tankeenheden omsingelde Sowjettroepen moesten worden geëlimineerd, wat zeer tijdrovend was.

Het Russische 5e leger, opgesteld in de Pripjatmoerassen, oefende sterke druk uit

Vorige pagina: Duitse infanteristen, die in Rusland vaak het spits afbeten, lossen hier als schimmen op in sneeuw en mist.

Onder: een Duitse militair schreeuwt ondanks zijn ernstige verwonding verbeten een commando naar zijn manschappen.

Rechts: bij de verovering van Odessa wisten Duitse stuka's veel zwaar Russisch materieel te vernietigen.

Hoffmann

Fotoarchief Spaarnestad

op de noordelijke flank van het 6e leger van *Heeresgruppe Süd*. Die druk werd zo sterk, dat steeds meer Duitse troepen aan hun oorspronkelijke taak, doorstoten naar Kiew, moesten worden onttrokken om het 5e leger te bestrijden. Verder zuidelijk leverde maarschalk Boedjonni met zijn legergroep 'Zuidwest' uitstekende verdragingsacties tegen het 11e leger onder Von Rundstedt. De *Heeresgruppe Mitte* had het gemakkelijker. De Russen hadden gehoopt achter de zogenaamde Stalinlinie stand te kunnen houden — dat was de lijn Narwa-Pskow-Dnjeprrivier-Cherson-Zwarte Zee — maar ze vormde geen wezenlijke hinderpaal voor de Duitse tankformaties. Ook de Sowjet-

Links: slechte wegen, stof, modder en later sneeuw speelden de Duitse infanterie al gauw parten bij de opmars.

Rechts: een net afgevuurde granaat van een Duits stuk veldgeschut trekt een vurig spoor door de Russische hemel.

verdedigingsdriehoek Orsja—Smolensk—Witebsk werd half juli doorbroken en bij Smolensk vielen volgens Duitse opgaven na een omsingelingsactie 100.000 krijgsgevangenen, 2000 tanks en 1900 stukken geschut in Duitse handen.

De Duitsers hadden op 16 juli de buitenwijken van de stad bereikt. Er is hier hard gevochten, maar tenslotte bleef Smolensk definitief in Duitse handen. Voor het eerst gebruikten de Russen hier de *katoesja's*, raketgranaten die van vrachtwagens konden worden afgeschoten en die een grote rol in de rest van de Duits-Russische oorlog zouden spelen. In deze sector moest maarschalk Jeremenko met legergroep 'West' (het 3e, het 10e en het 4e leger) trachten de klappen op te vangen. Hij zag kans de *Blitzkrieg* af te remmen en ongeveer 35 km ten oosten van Smolensk twee maanden lang (juli en augustus) de lijn Jartsewo—Jelna—Desna te houden. In deze fase van de strijd beschikten de Russen behalve over de *katoesja's* ook over betere artillerie dan de Duitsers en bovendien speelde het psychologisch effect van: 'We verdedigen de rechtstreekse weg naar Moskou' een grote rol. Dat afremmen was ten koste van grote verliezen gegaan. Volgens Duitse opgaven werden er in de slag om Smolensk 348.000 krijgsgevangenen gemaakt en 3000 tanks en meer dan 3000 stukken geschut buitgemaakt. Russische opgaven vermeldden 32.000 man 'vermist' en 685 tanks en 1176 stukken geschut als verloren.

Bij de verdediging van Jartsewo—Jelna—Desna speelden voor het eerst de zogenaamde *opoltsjenije* een rol. Dat waren vrijwilligersbrigades die onmiddellijk na de Duitse inval waren gevormd. Zij werden, slecht getraind en bewapend, het veld ingestuurd en hebben zware verliezen moeten incasseren.

In het noorden stond Worosjilow met legergroep 'Noordwest' voor de hopeloze taak het snel oprukkende 4e tankleger van Höppner te keren. Dit leger had zich gesplitst: links trok een tankkorps via de oostelijke oever van het Peipsimeer, rechts een korps via de westelijke oever van het Ilmenmeer naar Nowgorod, nadat Ostrow op 10 en

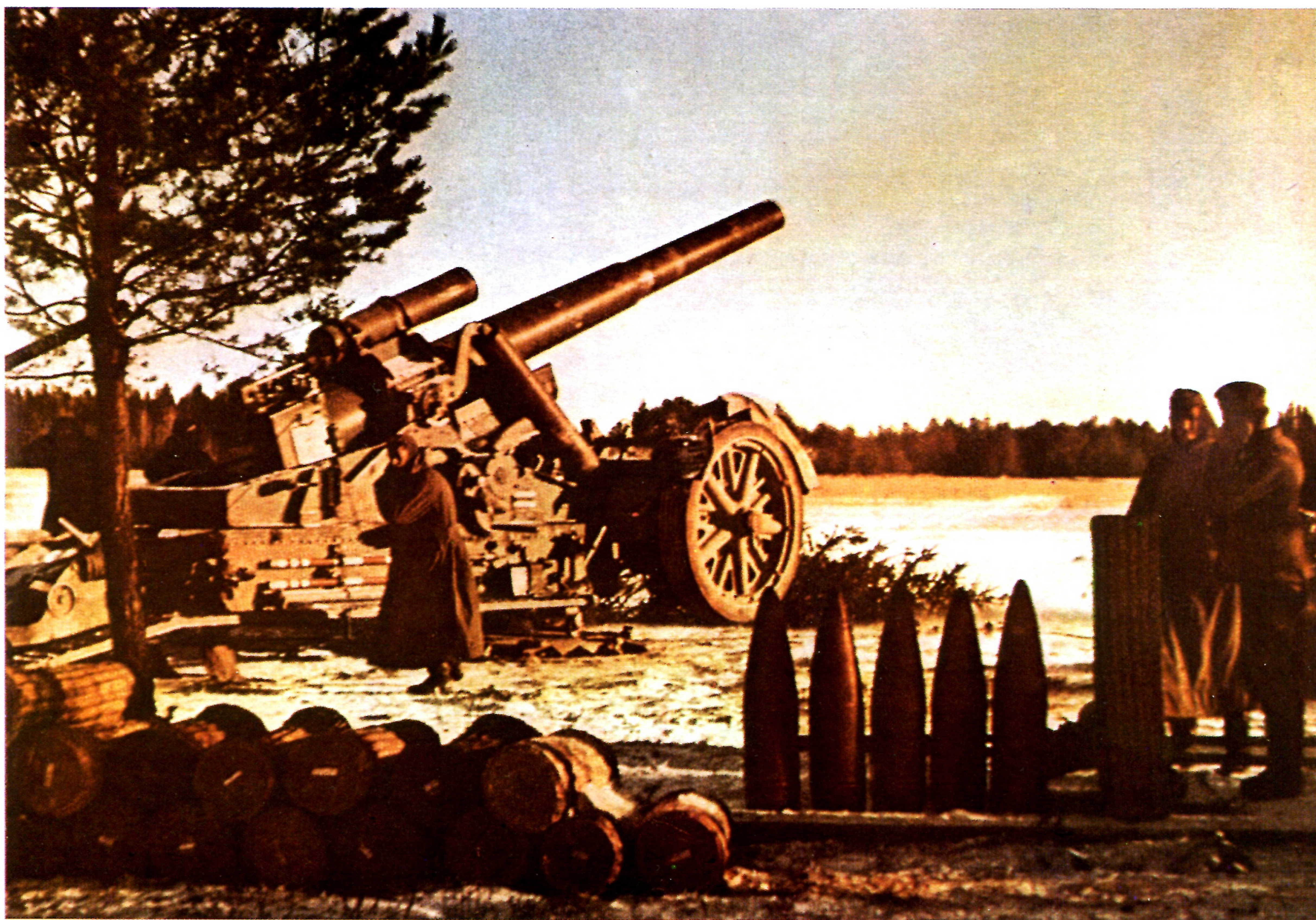
Pskow op 12 juli waren gevallen. Beide spitzen gingen richting Leningrad. Half juli waren er van de 30 Sowjetdivisies die onder Worosjilows bevel stonden nog maar vijf intact. Worosjilow raakte volkomen zijn hoofd kwijt en moest worden vervangen. De bekwame Zjoekow nam zijn plaats in. Begin september voerde hij een reorganisatie door, waardoor ook de verdediging van Leningrad meer samenhang kreeg.

De Duitsers waren nu zo ver van hun uitvalsbases, dat zich al tekorten in de aanvoer begonnen voor te doen, vooral voor *Heeresgruppe Mitte*. Een factor van belang hierbij was ook, dat de spoorbreedte in de Sowjetunie groter was (en is) dan de Europese. De

Winnitza en een punt ten noorden van Oeman omsingelen. Het 2e tankleger van Guderian moest van *Heeresgruppe Mitte* afbuigen in zuidoostelijke richting om te voorkomen dat de Russen zich over de Dnjepr zouden terugtrekken. *Heeresgruppe Mitte* moest, nadat het de omsingelde troepen had opgeruimd, uitsluitend met infanterie-eenheden zijn weg naar Moskou vervolgen. De tankspitsen in het noorden moesten wachten tot de infanterie-eenheden hen hadden ingehaald en dan met grote kracht Leningrad aanvallen. Daartoe zou het 3e tankleger van *Heeresgruppe Mitte* naar *Heeresgruppe Nord* worden overgeplaatst.

In de hele tweede helft van juli bleef de situ-

jettegenstand en de aanvoerproblemen. Bovendien bestond er bij de tankeenheden dringende behoefte aan een rustpauze om de tanks te kunnen herstellen. In hoofdlijnen kwam deze order erop neer dat een aantal pantsereenheden van *Mitte* naar het achterland zou gaan voor reparatie, als gevolg waarvan deze *Heeresgruppe* opdracht kreeg in het defensief te gaan. *Heeresgruppe Nord* zou zijn offensief moeten voortzetten en *Süd* zou geen extra strijdkrachten toegevoegd krijgen om zijn missie, het vernietigen van alle troepen westelijk van de Dnjepr en het vormen van bruggehoofden bij Kiew, te vervullen. Op 5 augustus wisten het 1e tankleger en het 18e leger 16 tot 20 Sowjetdivisies bij

derde juli hadden de Duitsers de spoorlijn Polen-Minsk halverwege op Europese breedte gebracht en twee dagen later was ook de rest klaar. Maar dat was niet voldoende. Het wegvervoer stuitte ook op moeilijkheden, doordat het weggennet tamelijk slecht was.

De negentiende juli werd directief 33 uitgegeven, waarin twee hoofdopgaven voorkwamen: voorkomen moest worden dat Sowjettroepen zich konden terugtrekken en aansluitend moesten ze worden vernietigd. Deze opdrachten golden vooral de *Heeresgruppe Mitte* en *Heeresgruppe Süd*. Zij moesten reeds ingesloten troepen opruimen en, wat *Süd* betreft, het 12e en 6e Sowjetleger in een concentrische aanval vanuit Mogilew,

atie aan het front ongewijzigd. Bij Smolensk zat nog steeds een omsingelde, maar nog niet vernietigde Sowjetstrijdmacht; ten noordwesten van Kiew bood het 5e leger sterke tegenstand; in het noorden werd geringe terreinwinst geboekt, maar de infanterie had zich inmiddels wel bij de tankspitsen kunnen aansluiten. In het uiterste zuiden slaagde het 1e tankleger erin Perwomajsk te bereiken, wat een levensgevaarlijke situatie voor het 18e Sowjetleger betekende, doordat dit bij Oeman dreigde te worden ingesloten.

In zijn legerorder 34 van 30 juli moest Hitler erkennen dat hij de in zijn vorige orders van 19 en 23 juli opgegeven doeleinden tijdelijk moest laten vallen wegens de sterke Sow-

Oeman te omsingelen maar aan de noordflank bleef het 5e Sowjetleger actief, waardoor de Duitsers meermalen in een kritieke situatie kwamen. Ook *Heeresgruppe Mitte*, kreeg het zwaar te verduren, vooral bij Jelna dat door de Sowjets op 8 augustus werd heroverd. Ook in het noorden, waar op 10 augustus een nieuw Duits offensief tegen Leningrad was begonnen, boden de Russen heftige tegenstand, zodat de Duitsers maar langzaam vooruitkwamen. Halder noteerde op 11 augustus in zijn dagboek dat de legerleiding bij het begin van de strijd op 200 Russische divisies had gerekend, maar dat er nu al 360 waren geïdentificeerd.

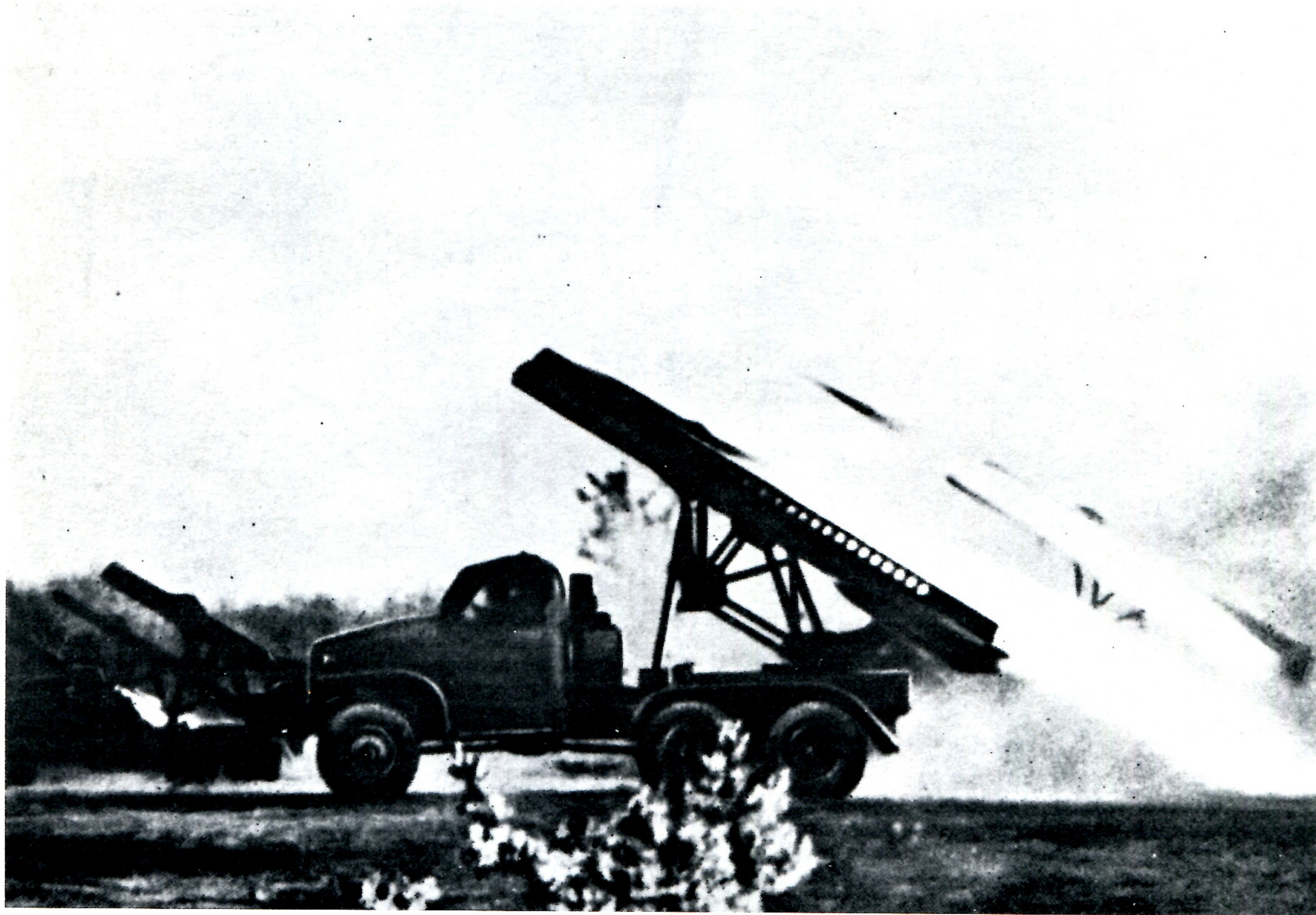
Dat het de Duitsers niet zo gemakkelijk ging

als ogenschijnlijk leek, blijkt uit de verliescijfers. Volgens Duitse opgaven vielen er van 22 juni tot 31 augustus 1941 aan Duitse kant 409.998 doden en gewonden. Ze waren vervangen door slechts 217.000 man. Van de 24 reservedivisies die het OKH achter de hand had gehouden, waren er al 21 in de strijd geworpen, zodat er nog maar zegge en schrijve drie reservedivisies over waren. Ook met de tanks had men grote moeilijkheden. Op 4 september was slechts 47% van het aantal tanks aan het hele Oostfront bruikbaar; 32% stond op de nominatie om te worden gerepareerd en 30% was onbruikbaar. *Heeresgruppe Mitte* bleef in de eerste helft van september onder hevige druk staan, ook

tussen Stalin enerzijds en maarschalk Boedjonni en Chroesjtsjow anderzijds. Op 11 september stelden de laatsten aan Stalin voor Kiew te ontruimen om omsingeling te voorkomen. Stalin weigerde. Misschien omdat hij eind juli aan Roosevelt vertegenwoordiger Harry Hopkins had verteld dat de Sowjetunie de lijn Leningrad—Moskou—Kiew zou houden. Stalin ontsloeg Boedjonni en stuurde de volkscommissaris voor defensie, maarschalk Timosjenko, naar de Oekraïense hoofdstad. Deze kwam op 13 september aan, maar op 16 september was de stad inclusief vier Sowjetlegers omsingeld. Uitgebroken Russische soldaten werden onmiddellijk door de NKWD, de Russische

zware verliezen bij huis-aan-huis-gevechten wilde vermijden en omdat hij weigerde de verantwoordelijkheid op zich te nemen de miljoenenstad van voedsel te moeten voorzien. De Finnen, die zich geen bondgenoten van de Duitsers voelden, maar wel dezelfde vijand hadden, trokken niet verder op dan de grens van 1939. Zij beperkten zich ertoe die gebieden te heroveren die zij na de Winteroorlog van 1939—'40 aan de Sowjetunie hadden moeten afstaan.

Op 6 september bleek uit directief 35 dat Hitler het plan van zijn generaals had overgenomen om nu de zwaarste stoot naar Moskou te richten. Het 2e tankleger van Guderian zou van *Süd* weer naar *Mitte* worden over-

De gevreesde Russische 'katoesja's' in actie. Deze op trucks gemonteerde raketwerpers werden door de Duitsers al gauw 'Stalinorgels' genoemd.

al doordat men strijdkrachten aan de legergroepen *Nord* en *Süd* had moeten afstaan. *Heeresgruppe Süd* slaagde er in deze periode in ten oosten van Kiew verschillende Sowjetlegers te omsingelen, waaronder het 5e, dat zich op de oostelijke oever van de Dnjepr had teruggetrokken. De Duitsers namen volgens eigen opgaven (na een wekenlange eliminatiestrijd) 665.000 man krijgsgevangen — de weg naar Charkow lag open. Bij de slag om Kiew was er een controverse

geheime dienst, ontwapend en scherp ondervraagd. Volgens Sowjetopgaven maakten de Duitsers slechts 175.000 krijgsgevangenen. Merkwaardig genoeg beschouwt de chef-staf van het OKH, generaal Halder, de slag ook van Duits standpunt uit gezien 'als de grootste strategische vergissing van de oostelijke campagne', aangezien aan het elimineren veel tijd en troepenonderdelen moesten worden besteed, die de rest van de operaties, vooral voor Moskou, vertraagden. Verder naar het zuiden naderde de *Wehrmacht* de landengte van de Krim. In het noorden was voor half september de ring om Leningrad gesloten. Hitler had uitdrukkelijk verboden de stad te veroveren, omdat hij de

geplaatst; ook het 2e leger ging naar *Mitte*. Van *Nord* moesten de luchtmacht- en pantservoertuigeenheden ook terug naar *Mitte*. Enkele operaties in *Süd* en *Nord* moesten nog worden afgesloten, voordat met het offensief in *Mitte* kon worden begonnen; bovendien kostte het tijd om al die legeronderdelen te verplaatsen. De colonnes reden alleen 's nachts om de bewegingen voor de Russen verborgen te houden. Maar op 30 september kon dan toch het offensief beginnen, zoals het door de militaire adviseurs was voorgesteld — alleen zes weken later. Guderian ging van het zuiden uit op Moskou af, richting Orjol—Mtsensk—Toela. Twee dagen later gingen de Duitsers in een tangbeweging

WITTE OORSCHELPEN — WITTE NEUSPUNTEN

Reeds lang zijn wij vergeten, dat er in de wereld nog iets anders bestaat dan sneeuw, ijs, verkleumde vingers, die zich de eerste minuten na het alarm onbeholpen om de wapens klemmen, en ijskoude benen, die men op den duur slechts dan de baas kan blijven, als men minstens elk half uur een lange wedloop houdt. Bovendien dag in, dag uit het afweren van de steeds weer opnieuw aanstormende divisies, die menen, dat hun uur is aangebroken en de vernuftige frontlijn van ver naar voren uitbuijgende aanvalswiggen, die vanwege de zo plotselinge ingetreden koude van 35 graden onder nul niet meer teruggenomen werden, omdat het einddoel onder deze omstandigheden alleen met zeer bloedige offers bereikt had kunnen worden, voor een ongeordende ineenstorting van het Duitse front houden. Toen wij in de verst naar voren geschoven pantserspits het bevel kregen, dat wij naar een bevolen stelling terug moesten, keken wij elkaar ongelovig aan, want wij wisten allen, dat niet 'de plaatselijke toestand' van onze afdeling de oorzaak hiervan kon zijn. Toen begrepen wij, dat het ging om een andere opstelling en wij voerden het bevel onmiddellijk uit.

Niemand van ons onderschat de fanatieke tegenstander die tegenover ons staat, sedert de dagen van de doorbraak door de Stalinlinie, waar de bolsjewistische infanteristen zich met een dierlijk instinct in diepe kuilen verborgen, van twee meter afstand nog op de aanstormende Duitsers schoten en zich liever lieten vernietigen dan zich gevangen te laten nemen, daar zij de woorden, hun door hun commissarissen ingehamerd, 'tegenstand tot het laatst', geloofden, die hun een zekere dood bij de gevangenneming in het vooruitzicht stelden. Wij onderschatten ook de wapens van de tegenstander niet, daar wij gedurende deze veldtocht aan het grote aantal der kapotgeschoten pantsers, aan veroverde en vernielde kanonnen, buiten gevecht gestelde pantserafweerkanonnen, uitgerookte mitrailleursnesten en buitgemaakte lichte en zware infanteriewapens van allerlei soort alleen reeds in ons strijdgebied moesten erkennen, dat een duivels reuzenarsenaal van wapens tegenover ons stond, dat altijd weer nieuwe aanvoeren van nieuw ingezette en snel samengestelde divisies samenstelde, die nu ter bescherming van de machthebbers van het Kremlin en hun joodse en democratische mannen achter de schermen in het moordend vuur van de Duitse afweer gezonden worden.

Wij onderschatten de tegenstand het allerm minst nu, waar hij vooral bij de Siberische divisies met een goede winteruitrusting en met een mensenmateriaal ons tegemoet treedt dat ook door deze vinnige koude niet verzwakt wordt, daar jarenlange gewoonte hem met de strijd in de winter vertrouwd heeft gemaakt. Deze tegenstander vielen op verschillende plaatsen waar ons front achteruitgeschoven werd om goede verdedigingsmogelijkheden te scheppen, die in den winter niet altijd dáár zijn waar

's zomers nog zonder veel moeite elke aanstormende vijand tegengehouden kan worden, van onze troepen afkomstige vernielde motorfietsen en vrachtauto's in handen, die bij de Siberische koude van de grote Sowjetunie reeds als moe geworden oude strijdmakkers niet meer in beweging wilden komen. (...)

Water is iets kostbaars geworden, sinds de koude alles liet bevroren. Maar wij smelten de sneeuw en halen dikwijls kilometers ver bij de ijzigste koude een paar kruiken in tegen vorst beschermde vaten, uit diepe beken en rivieren.

Nu nog meer dan in de zomer of de herfst groeit

de kameraadschap onder ons. Mannen van de meeste volken van Europa staan als een levende wal van Finland tot de Zwarte Zee. Strijd en koude zijn ons allen aan te zien. Menige witte oorschelp en menige witte neuspunt ziet men onder ons. Maar wij houden stand en vragen van de vijand een hoge bloedtol voor elke handbreed grond die hij ons afhandig wil maken. Onze afweer is nog onbeschadigd en ons front houdt stand, ook in sneeuw en ijs.

Uit: De witte hel, Uitg. Roskam—Amsterdam.

vanuit Welisj en Roslaw richting Wjasma. De operatie slaagde en in 'de zak van Wjasma' zaten de legers van Jeremenko ingesloten: 658.000 krijgsgevangenen (volgens Duitse opgaven). Guderian ondervond met zijn 2e tankleger weinig tegenstand; op 2 oktober werd Orjol bezet. De verrassing was zo groot, dat de trams in deze stad nog reden, toen de Duitsers er binnentrokken. In snel tempo ging het op Toela af. Maar op 7 oktober begon het te regenen; tanks en voertuigen liepen vast in de modder; Guderian werd letterlijk aan de grond genageld. Ten westen van Moskou ging de opmars nog voort. Op 6 oktober waren de Duitsers door de defensielijn Rzjew—Wjasma gebroken;

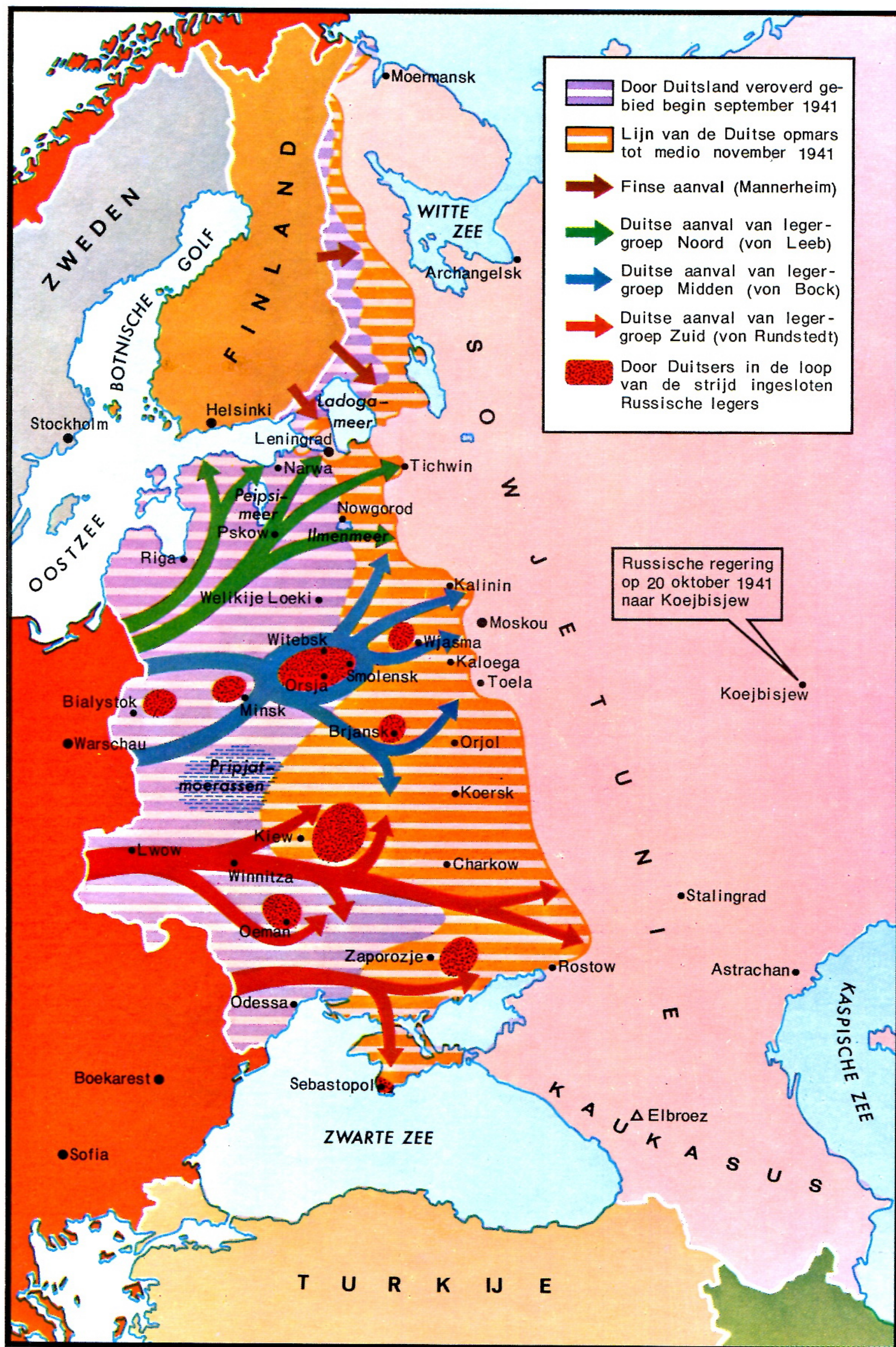
op 12 oktober viel Kaloega ten zuidwesten, op 14 oktober Kalinin aan de spoorweg Moskou—Leningrad ten noordwesten van Moskou. De achttiende oktober werd Mosjaïsk bezet, 75 km ten westen van de Sowjethoofdstad: het front was verbrokkeld. Twee dagen eerder had zich in Moskou een soort 'Dolle Dinsdag' afgespeeld. Mensen vluchtten — twee miljoen officieel, een onbekend aantal (onder meer partijfunctionarissen) onofficieel. Op 19 oktober werd de staat van beleg afgekondigd en werden rechtbanken tegen plundersaars ingesteld. Op 20 oktober verhuisde de regering naar Koejbisjew. Stalin en zijn staf bleven in Moskou. Er werden barricaden in de straten opgericht,

meest bezet door leden van de *opolstjenije*. Maar Hitler was helemaal niet van plan Moskou te bezetten. Uit een order van 12 oktober blijkt dat hij dezelfde procedure wilde toepassen als bij Leningrad: omsingelen. Ook om dezelfde redenen als die hij voor Leningrad had aangevoerd, maar bovendien omdat hij bang was dat er epidemieën zouden uitbreken en dat er, zoals in Kiew, veel Duitsers zouden omkomen door *boobytraps* en tijdbommen.

De Sowjets gooiden alles in de strijd wat ze hadden en geholpen door de modder wisten ze het Duitse offensief tegen eind oktober tot staan te brengen.

De *Heeresgruppe Süd* ontmoette in de rich-

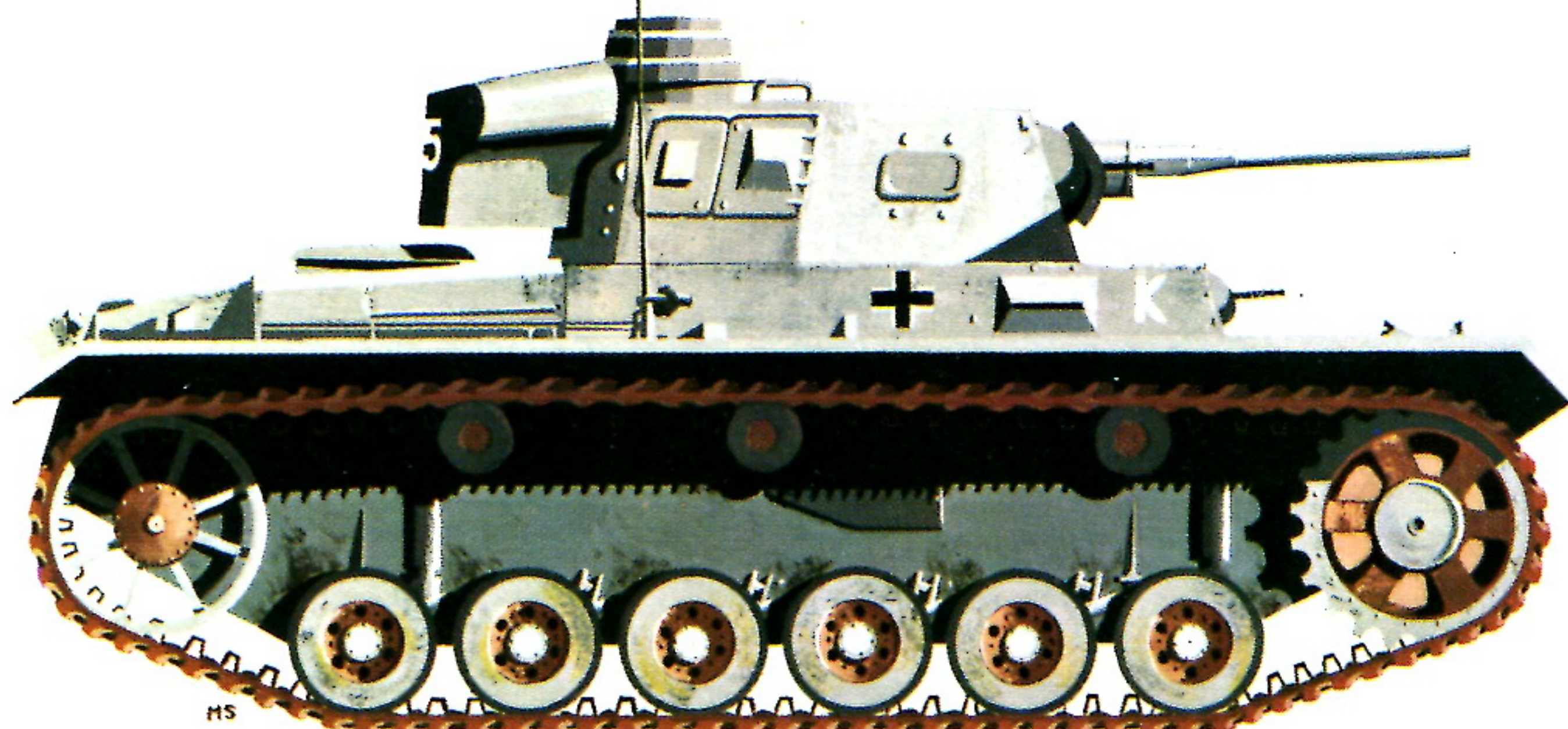
Links: deze kaart toont het verloop van de strijd aan het gehele oostfront tot midden november 1941, toen de Duitsers voor de poorten van Moskou stonden.

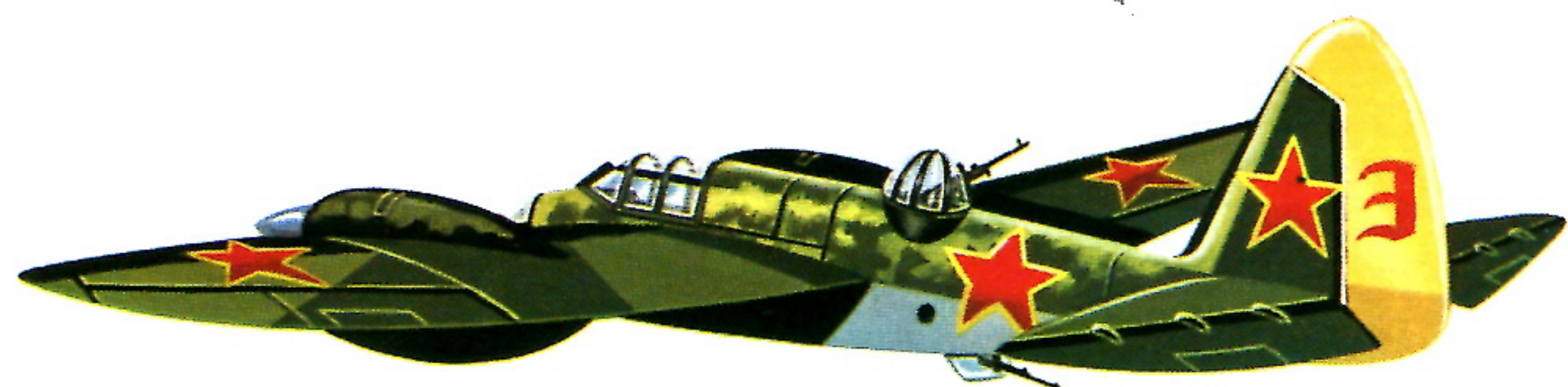
ting Rostow weinig tegenstand en op 20 oktober werd Taganrog bezet. Het verzet en de moddervorming bij Charkow waren sterker, maar toch kon deze stad op 24 oktober worden veroverd. Tezelfder tijd bereikte *Heeresgruppe Nord* Tichwin en de legergroepen *Nord* en *Mitte* kwamen bij Ostasjkow, ten zuiden van de Waldaiheuvels, samen.

Na het vastlopen van het septemberoffensief maakten de Duitsers de balans op om na te gaan of ze in de korte periode van redelijk weer (van half november tot op zijn laatst half december, als de lichte vorst in strenge zou overgaan) alsnog Moskou konden omsingelen. Vastgesteld werd dat de 136 Duitse divisies in feite nog maar een gevechtswaarde hadden van 83 divisies. De aanvoer was net genoeg om het defensief vol te houden, maar voor het ontketenen van een grootscheeps offensief onvoldoende. De *Heeresgruppe Mitte* beschikte niet meer over reservetroepen; een belangrijke tegenslag zou tot een catastrofe kunnen leiden. Daar stond tegenover, zo redeneerde men aan Duitse kant, dat de Russen uitgeput waren, dat ze wellicht met één klap konden worden uitgeschakeld en dat het doel, Moskou, nog geen 60 km ver was. Op grond van deze pro's en contra's besloot het OKH een offensief te riskeren. Wat de Duitsers niet wisten was, dat uit Siberië grote aantallen uitstekend getrainde Sowjetdivisies naar de omgeving van Moskou werden overgebracht.

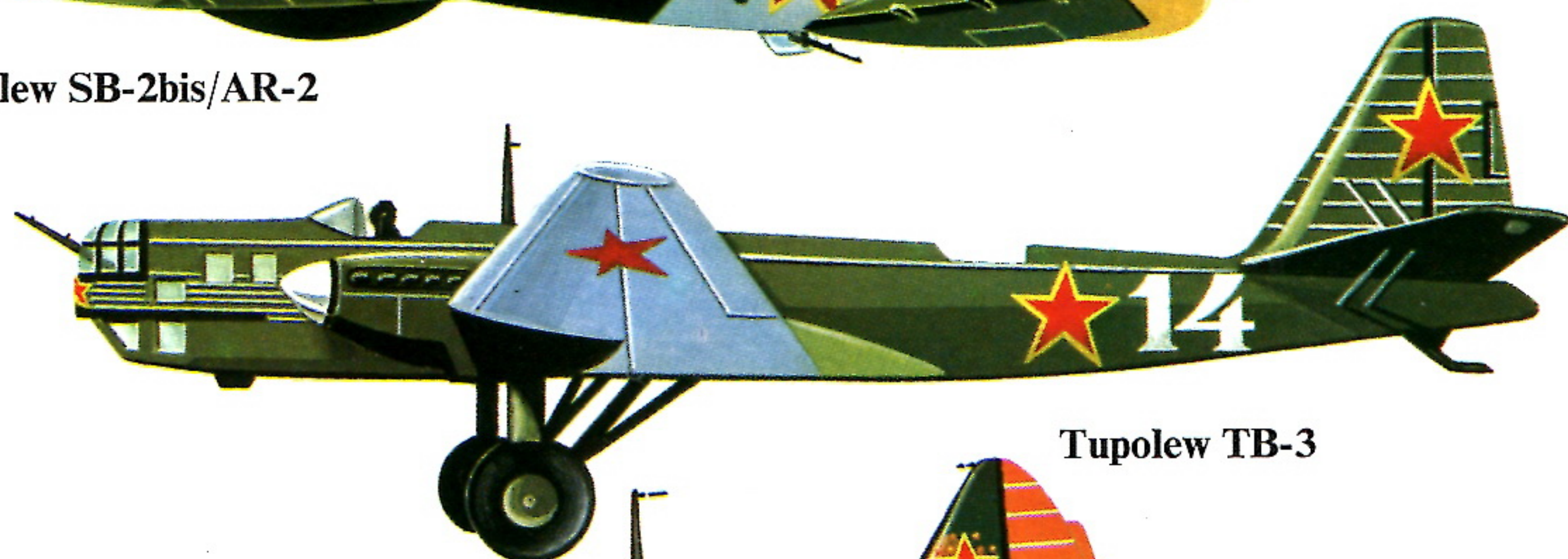
Het laatste offensief zou op 15 november beginnen. Op dat moment naderde in *Süd* het 1e tankleger langzaam Rostow en was zuidelijker de hele Krim vrijwel van Sowjettroepen gezuiverd. Alleen Sebastopol was nog in Russische handen en zou dat tot juli 1942 blijven. Veel verder naar het westen bleef ook Odessa lange tijd een Sowjetbolwerk — van 5 augustus tot 16 oktober heeft de stad het Duits-Roemeense beleg volgehouden. In het noorden was Tichwin op 11 november veroverd; tegelijkertijd dreven andere strijdkrachten een wig over de rivier de Wolchow richting Ladogameer. Van de Finnen werd verwacht dat zij van de verovering van Tichwin gebruik zouden maken voor een offensief van het Finse Kareelische leger, om dat aan te laten sluiten bij *Heeresgruppe Nord*, maar de Finnen weigerden om politieke redenen.

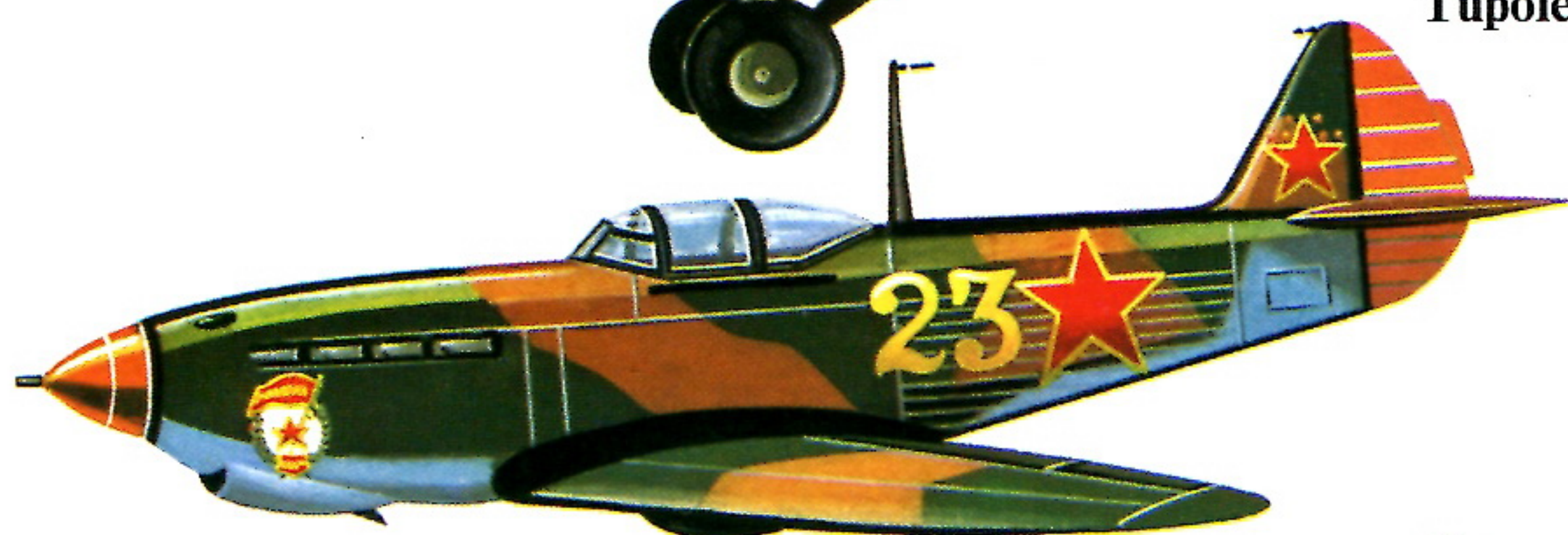
Links: de Panzerkampfwagen Pz-III (door de Engelsen Mark III genoemd) had tijdens de Franse veldtocht een 5 cm L42-kanon. Dit bleek echter in de strijd tegen de Russische tanks niet voldoende. Het kanon werd daarom door een zwaarder kanon, de K.W.K. L60, vervangen. Dit had een schootsafstand van 7000 meter en een aanvangssnelheid van 785 meter per seconde. De verbeterde versie van de Pz-III, de Pz-IIIf, kon op straat 32 km per uur halen.

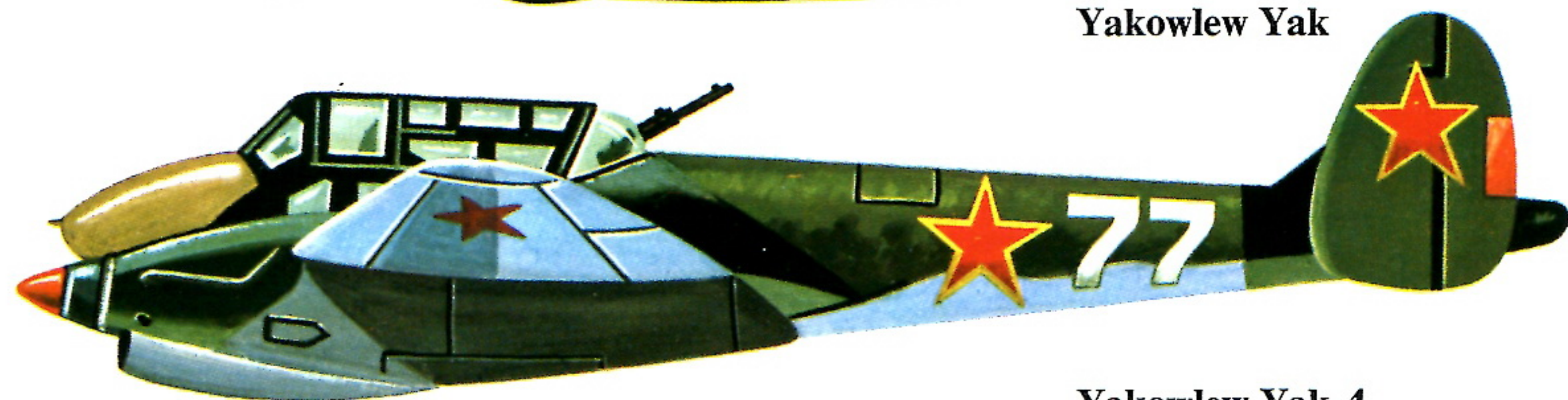
Tupolev SB-2bis/AR-2

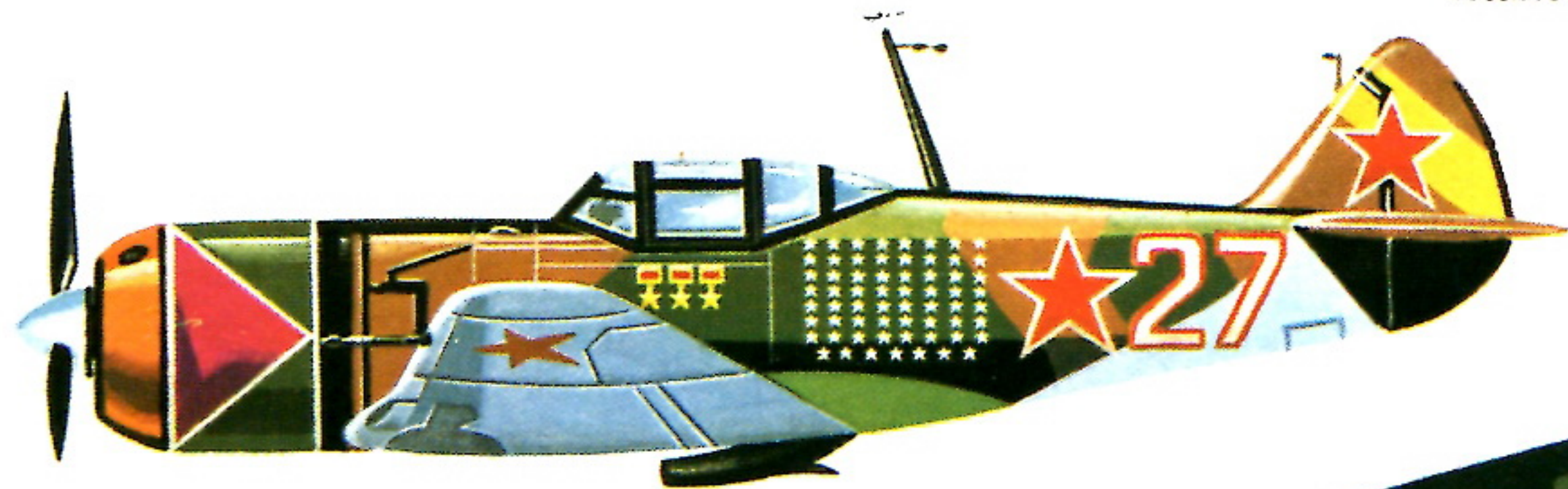
Tupolev TB-3

Yakovlev Yak

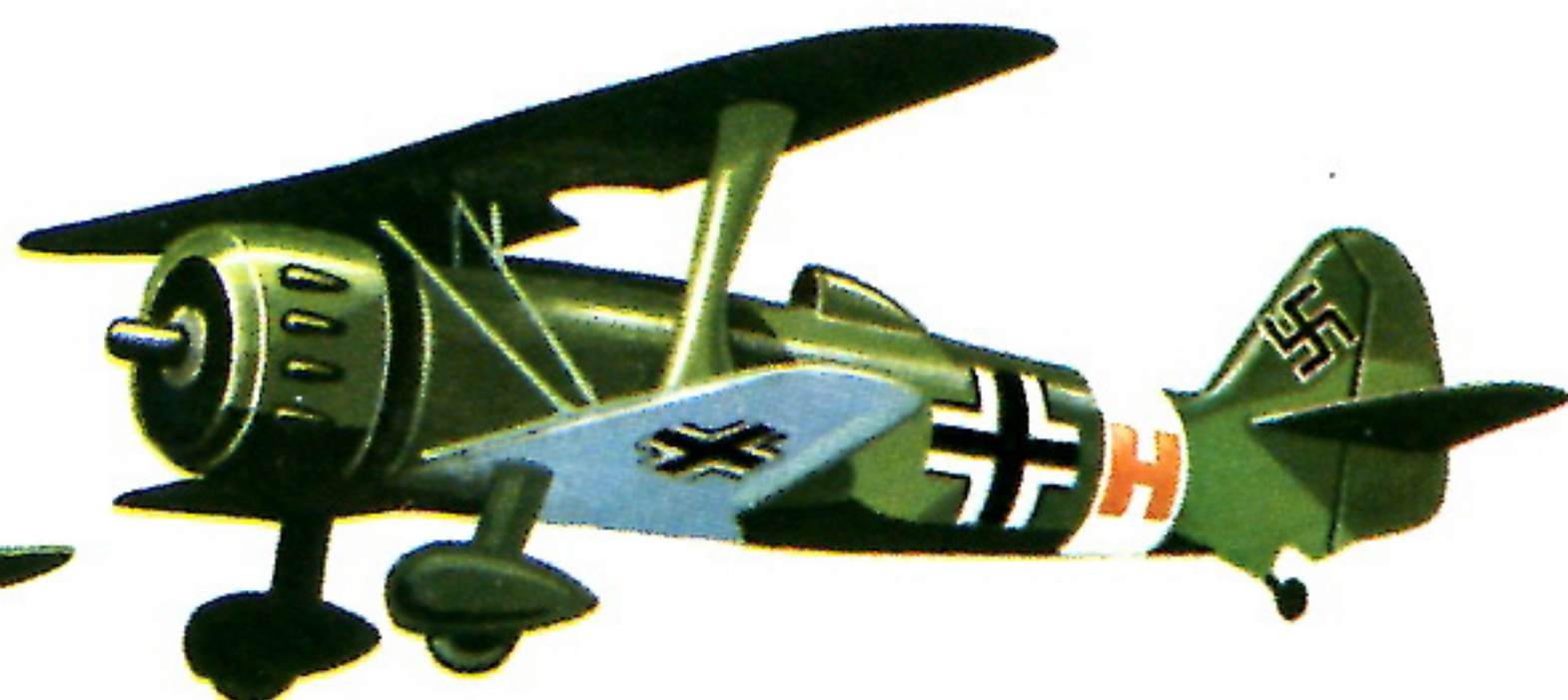
Yakovlev Yak-4

Lawosjkin La-7

Tupolev-Ant

Henschel HS-123

Links: zes van de belangrijkste Russische vliegtuigtypen, alsmede, rechtsonder, de Duitse Henschel HS-123. Van de Tupolev SB-2bis/AR-2, waarmee op 22 juni 1941 de meeste Russische bombardementseskaders waren uitgerust, werden er in totaal 6670 gebouwd. Toch voldeed de als duikbommenwerper uitgeruste AR-2-versie maar ten dele door de lichte bewapening en het ontbreken van een beschermend pantser. Van de zware Tupolev TB-3 bestonden twee versies. Het viermotorige toestel kon als bommenwerper en als transportvliegtuig worden gebruikt. Het had een bemanning van acht koppen, was bewapend met vier 7.62 mm-machinegeweren en werd vaak gebruikt voor het vervoer van parachutisten. De grotendeels houten Yakowlew Yak, die al in 1939 vloog, had eerst een M-105P-motor, die in een latere versie, de Yak-7U, werd vervangen door de betere M-105PF-motor. Door het inbouwen van extra brandstoftanks in de vleugelruimten ontstond de lange-afstandjager Yak-7DI. De Yakowlew Yak-4, een vrij snelle, lichte tweemotorige bommenwerper met een gering vliegbereik, was in feite een wat verbeterde versie van de Yak-2. Hoewel later nog een 7.62 ShKAS-machinegeweer en een 9 mm-bepantsering werden aangebracht, voldeed het toestel toch niet en werd de productie ervan gestaakt. De Lawosjkin La-7, voortgekomen uit de La-5FN en uitgerust met een Shwetsow Ash-82FN-stermotor van 1.775 pk en twee — later drie — 20 mm-ShVAK-kanonnen, was een uitstekende jager, waarmee de meeste Russische 'azen' vlogen. De Tupolev-Ant heeft een lange voorgeschiedenis. Al in 1924 startte Andrei Tupolev met de bouw van de Ant-4. Pas de Ant-40 bleek de goede formule voor een stevige bommenwerper. Later ontstonden nog de Ant-58 en de Ant-59, die in rechte en in duikvlucht bommen konden afwerpen. De Ant-59 had twee kanonnen in de vleugels en vier vrijdraaiende 7.62 mm-m.g.'s. Uit deze versies ontstond de bekende TU-2 bommenwerper. De als duikbommenwerper bedoelde Duitse dubbeldekker Henschel HS-123 gaf de troepen in Rusland grondsteun. Toen er meer Sowjet-jagers kwamen, gingen de Henschels vooral 's nachts vliegen.

Associated Press

In *Heeresgruppe Mitte* was de situatie aan de vooravond van het offensief ongewijzigd. Het 2e tankleger, verspreid tussen Koersk en Orjol, had een lange rechterflank, die uiteraard zeer kwetsbaar was. Men had hier geen idee van de Russische bedoelingen. Moskou had een sterke luchtverdediging: in zeven concentrische ringen en op onderlinge afstanden van 3 tot 5 km stond luchtafweer opgesteld en de stad was voor vliegtuigen vrijwel onbereikbaar. Voor het eerst sinds de Duitse invasie was de Sowjetluchtmacht werkelijk actief.

Op 15 november begon Von Bock zijn offensief met *Heeresgruppe Mitte*. Guderian ondervond in de zuidelijke sector weinig tegen-

Links boven: foto's van voortmodderende troepen lieten eind 1942 de Duitsers zien waarom de opmars in Rusland stakte.

Links: al in november 1941 vocht de Wehrmacht tegen de Russische modder. Hier een 'gestrande' auto nabij Moskou.

Fotoarchief Spaarnestad

stand, ook de meest noordelijke operaties van *Mitte* bij Kalinin verliepen ondanks heftige Sowjettegenstand niet ongunstig voor de Duitsers. Op 22 november werden Klin en Istra, op 22 km van Moskou, veroverd. Enkele verkenningsseenheden kwamen tot een brug bij Chimki, letterlijk aan de stadsrand van Moskou, op 18 km van het centrum. Maar in de centrale sector van *Mitte* begonnen de Russen op 16 november met tegenaanvallen, waardoor het 4e leger niet aan het offensief kon deelnemen. Op dit front verschenen plotseling kersverse Sowjetstrijdkrachten die volledig met Britse tanks waren uitgerust. Pas op 1 december konden de Duitsers hier enige vooruitgang boeken, maar het bleven plaatselijke overwinningen. Veel vroeger dan verwacht werd, viel de winter in met zeer strenge vorst. De Duitsers hadden geen winterkleding, de voertuigen waren niet op zo'n kou berekend, de Sowjetweerstand werd onverwacht groot. Op 3 december nog omsingelden Guderian en zijn tanktroepen Toela, maar ze waren niet opgewassen tegen de T-34 Sowjettanks en moesten terugtrekken. Hier werden de laatste operaties tegen Moskou gevoerd. Op 5 december kwam de order: alle offensieve operaties stopzetten. Moskou was gered en de Sowjets hadden niet alleen de slag om Moskou, maar in feite de hele oorlog gewonnen. Ook op het front van *Heeresgruppe Süd* boekten de Russen opmerkelijke successen. Het eerste Duitse tankleger van Von Kleist was er op 20 november in geslaagd Rostow te veroveren, maar de Russen openden een tegenoffensief. Von Rundstedt zag de onhoudbare positie van zijn troepen in en verzocht Hitler Rostow te mogen opgeven. Hitler weigerde, Von Rundstedt vroeg en kreeg zijn ontslag. De Russen naderden op 28 november Rostow van drie kanten en Von Rundstedts opvolger, veldmaarschalk von Reichenau, was gedwongen te doen wat Von Rundstedt niet was toegestaan: Rostow ontruimen. Hitler stemde er tenslotte in toe dat de Duitsers zich terugtrokken achter de rivier de Mioes, waar ze nauwelijks konden standhouden tegen de aanvallende Russen.

DE GENERAALS VAN DE KORPORAAL

DICK VERKIJK

Tot aan de *Ostfeldzug* waren alle campagnes van Hitler en zijn generaals zonder al te grote onderlinge wrijvingen in de militaire leiding verlopen. De generaals hadden voor de oorlog nooit veel fiduciaire gehad in de 'Boheemse korporaal' uit de Eerste Wereldoorlog met zijn revolutionaire militaire ideeën. Tegen zijn campagnes in het Westen bestonden ook nogal wat militair-theoretische bezwaren bij de legerleiding van de oude garde, maar de *Blitzkrieg*, de bliksemoorlog, overdonderde vriend en vijand. De tegenstanders van de Duitsers stortten zo razendsnel ineen, dat de oorlog was afgelopen voor de generaals hun theoretische bezwaren aan de praktijk konden toetsen. Hitler meende dat juist die praktijk hem gelijk had gegeven en zijn onwankelbaar zelfvertrouwen steeg tot hysterische hoogte.

De enorme ruimte in de Sowjetunie was echter niet geschikt voor een *Blitzkrieg*. Wat voor enorme klappen het Sowjetleger ook kreeg in die eerste maanden — er bleven altijd mensen en ruimte genoeg over om de strijd te kunnen voortzetten. En mét het verstrijken van de tijd kwam ook de kritiek van de generaals op de hoogste legerleider: Adolf Hitler. In zijn directief 33 van 19 juli hield Hitler in theorie vast aan het bereiken van de drie gestelde doelen: Leningrad, Moskou en de Oekraïne. Maar in een supplement van 23 juli stelde hij vast dat *Heeresgruppe Mitte* voor de aanval op Moskou 'de infanterie-eenheden van zijn twee legers moest gebruiken, die sterk genoeg waren voor dit doel'. Het 3e tankleger van *Heeres-*

Boven: generaal Geyr von Schweppenburg, de commandant van het 24e tankkorps van Guderians 2e tankleger, was een der Duitse bevelvoerders die door Hitlers bevelen werden belemmerd in wat — militair gezien — een juiste wijze van handelen was.

Linksboven: generaal Guderian, 'der schnelle Heinz', kreeg van zijn Führer het advies met houwitsers trechters in de grond te schieten om zijn troepen tegen de felle kou te beschutten. Maar Guderian had op dat moment noch houwitsers, noch munitie.

Rechtsboven: Von Rundstedt stelde Hitler op 6 augustus 1941 tevergeefs voor op de allereerste plaats de Russische hoofdmacht aan te vallen, die op dat moment was samengetrokken voor Moskou.

gruppe Mitte moest naar *Heeresgruppe Nord* om de aanval op Leningrad te versterken. *Mitte* stond toen rond Smolensk en juist hier boden de Sowjets fikse tegenstand, waardoor de Duitsers hier en daar zelfs werden teruggedrongen. Namens het *Heer* protesteerde de opperbevelhebber van het OKH, Von Brauchitsch, ernstig tegen dit supplement, omdat hij het onuitvoerbaar achtte. Nog diezelfde dag, 23 juli, hield hij er met Hitler een conferentie over, maar deze meende dat juist de sterke Sowjet tegenstand het gebruik van ver voor de infanterie uitsnellende tankeenheden overbodig maakte en dat de infanterie die weerstand moest breken, voor de weg vrij was voor verdere

bliksemoperaties. In feite vond hij Moskou minder belangrijk ('Moskou is voor mij niet meer dan de naam van een plaats,' zo zei hij eens); de verovering van het Donjetsbekken, waarmee hij de Russen hun bewapeningsindustrie en hun olietoevoer meende te ontnemen, van het industrieel centrum Charkow in het gebied van *Heeresgruppe Süd* en van het naar zijn idee politiek doorslaggevende Leningrad vond hij veel belangrijker. De generaals wezen er tevergeefs op dat de hoofdmacht van het Sowjetleger voor Moskou stond en dat het zaak was deze hoofdmacht te verslaan, omdat dan meteen de Sowjetunie in haar geheel zou zijn verslagen. Von Rundstedt legde dit standpunt aan Hitler voor op een conferentie van *Heeresgruppe Süd* op 6 augustus. Hitler weigerde opnieuw en stelde de volgende prioriteitenlijst op: 1. Leningrad; 2. oostelijke Oekraïne; 3. Moskou. Generaal Halder, chef-staf van het OKH, vroeg de volgende dag aan de chef *Wehrmachtsführungsstab* Jodl (die volledig in de ban was van Hitler; hij is in het proces van Neurenberg ter dood veroordeeld en geëxecuteerd) of het nu Hitlers bedoeling was om de Sowjetunie te verslaan of om economisch potentieel in de Oekraïne en de Kaukasus te krijgen... Halder maakte op 10 augustus een memorandum waarin hij er opnieuw voor pleitte Moskou prioriteit te verlenen. In een supplement op directief 34 van 12 augustus schijnt dit memorandum bij Hitler succes te hebben gehad. Moskou zou over een breed front worden aangevallen en zelfs ondersteuning krijgen van tankeenheden van

Heeresgruppe Nord. Maar dan moest eerst de operatie tegen Leningrad succesvol zijn afgesloten. Tot zolang mocht *Heeresgruppe Mitte* geen aanvalsoperaties richting Moskou ondernemen; het moest zich zonder lucht-ondersteuning van enige omvang beperken tot verdedigingsacties. Op 20 augustus zei Hitler ronduit het oneens te zijn met Halder's memorandum, dat deze op 18 augustus nog nader had uitgewerkt. In een order van 21 augustus somt Hitler opnieuw zijn bekende prioriteitenlijst op. Guderian, bevelhebber van het 2e tankleger bij *Heeresgruppe Mitte*, deed nog een laatste poging Hitler over te halen. Tevergeefs. Generaal Freiherr Geyr von Schweppenburg, commanderend generaal

op dezelfde wijze werd gered als Parijs in 1914.

Pas eind september begon het offensief tegen Moskou, maar ook toen nog niet met geconcentreerde kracht. *Heeresgruppe Nord* en *Süd* moesten ook offensief blijven optreden. De respectievelijke opperbevelhebbers Von Leeb en Von Rundstedt, die zich op het standpunt 'alleen verdedigen' hadden gesteld, werden (zij het pas in de loop van de winter) van hun posten ontheven, evenals Guderian en Höppner, die opperbevelhebber was van het 4e tankleger bij *Heeresgruppe Nord*.

De generaals hadden voorspeld dat een offensief tegen Moskou alleen met succes kon worden bekroond, als het op zijn laatst eind

de campagne in het oosten verprutst, een plan dat kristalhelder door de Führer was ontworpen.'

Von Brauchitsch bood op 7 december 1941 zijn ontslag aan. Hitler zei dat hij op dat moment geen tijd voor hem had (het Sowjet-tegenoffensief was een dag eerder begonnen), en pas op 19 december liet hij hem weten het ontslag te aanvaarden.

Hoe de persoonlijke verhouding in het hoofdkwartier in de *Wolfsschanze* tussen Hitler en zijn generaals was, moge blijken uit de verklaringen van generaal Walter Warlimont. Warlimont was na Hitler, Keitel en Jodl de hoogste man in het *Führerhauptquartier* als plaatsvervangend chef *Wehrmachtsführungsstab* van het OKW. Hij zou zijn werk in het OKW geen 'samenwerking' met Hitler willen noemen, omdat hij zowel door zijn superieuren (Keitel en Jodl) als door zijn locatie (hij woonde en werkte niet in dezelfde bunker als Hitler) van Hitler gescheiden werd gehouden, 'hetgeen ik in zekere zin als een voordeel beschouwde, want die 'samenwerking' was uitermate deprimerend. Hitler heeft een ontwikkeling doorgemaakt, die ik gedeeltelijk zelf heb kunnen volgen, omdat ik al eind 1936 voor de eerste maal de gelegenheid kreeg Hitler rapport uit te brengen na mijn terugkeer uit Spanje, waarbij ik, kort gezegd, een open en verstandig oor meende te vinden. Later — als mij überhaupt al eens iets werd gevraagd en reeds de eerste woorden of zinnen van mijn antwoord niet in het beeld schenen te passen dat Hitler zich had gevormd, onderbrak hij mij op de grofste wijze, liet me staan en liep weg.' Soms

Paris Match

Boven: maarschalk Fedor von Bock (midden) was van de bevelvoerders aan het oostelijk front een van de fanatiekste aanhangers van Hitler. Hier ontvangt hij zijn Führer (links) in het frontgebied bij Moskou.

Rechts: maarschalk Wilhelm Keitel was een willig werktuig in de handen van Adolf Hitler. Als chef van het opperbevel van de Wehrmacht hield hij 'lastige' generaals als Warlimont zoveel mogelijk uit de buurt van de lichtgeraakte opperste leider.

Geheel rechts: generaal Walter Warlimont beschreef de samenwerking tussen Hitler en diens staf in het 'Führerhauptquartier' later als 'uitermate deprimerend'. Het in één ruimte samen zijn met de Führer was in zijn ogen 'een psychische kwelling'.

Fotoarchief Spaarnestad

van het 24e tankkorps in het 2e tankleger van Guderian, zegt hierover: 'Na de doorbraak van de Stalinlinie gelukte het (mijn korps) verder in de richting Moskou door te stoten totdat Hitler, tegen de raad van zijn hoogste verantwoordelijke militaire adviseurs in, het noodlottige besluit nam naar het zuiden, de Oekraïne in, af te buigen en daarmee de stoot naar Moskou tot in de herfst en winter beslissend te vertragen.' Een Sowjet-generaal, die in het voorjaar van 1942 krijgsgevangen werd gemaakt, vertelde dat het niet doorstoten van de Duitsers naar Moskou in augustus/september door het Sowjet-Oppercommando als een tweede 'wonder aan de Marne' werd beschouwd, waardoor Moskou

augustus zou worden ingezet — en dan nog met behulp van eenheden die van *Nord* en *Süd* moesten komen en met stopzetting van offensieve acties aan deze strijdtoneelen. Maar toen het offensief in november/december tenslotte mislukte, weet Hitler dit aan... zijn generaals! Vooral de opperbevelhebber van het leger, Von Brauchitsch, moest het ontgelden. In zijn dagboek geeft Goebbels weer hoe Hitlers stemming was na het mislukken van het offensief tegen Moskou. 'Hitler', aldus Goebbels, 'noemde Von Brauchitsch een ijdele, laffe ellendeling, die een situatie niet eens kon beoordelen, laat staan de baas worden. Door zijn voortdurende interventies en ongehoorzaamheid had hij het hele plan voor

moest Warlimont op zuiver militaire gronden adviseren bepaalde gebieden te ontruimen. 'Nauwelijks had ik zulke voorstellen ook maar aangetipt of hij gaf de adjudant opdracht de kaarten van de tafel te ruimen — en mijn voordracht was beëindigd.' Alleen al het samen zijn met Hitler in één ruimte betekende voor Warlimont 'een psychische en psychologische kwelling. Ik had het gevoel dat deze man mij de gedachten uit het hoofd vrat (*Ich habe das Gefühl gehabt dass dieser Mann mir die Gedanken aus den Kopf frass*).' Via de radio, die een Rijksdagrede van Hitler uitzond, vernam deze opperofficier dat zijn land de oorlog aan Amerika had verklaard. Onmiddellijk daarna kreeg hij een telefoontje

van Jodl of hij de nodige voorbereidingen voor een veldtocht tegen Amerika wilde treffen... Dat was op 10 december, vier dagen na het succesvolle Sowjetteenoffensief. Warlimont heeft, in tegenstelling tot Hitler en waarschijnlijk ook tot zijn superieuren Keitel en Jodl (ook Keitel is in Neurenberg ter dood veroordeeld en geëxecuteerd), niet geloofd in de overwinning van de *Wehrmacht* op de legers van de Sowjetunie. 'Ik kon het gevoel niet van me afzetten dat (nadat *Fall Barbarossa* definitief was vastgesteld) de mars in de catastrofe was begonnen. Ik heb dat ook nooit verheeld en het zelfs indertijd op die manier tot uitdrukking gebracht, dat ik mijn gezin al in de herfst van 1940 van Berlijn hier

schrikkelijk grote Russische rijk. Daar is helemaal geen eind aan. Van hier tot aan de Oeral... en vandaar gaat het nog eens vier keer zo ver tot aan de Stille Oceaan. Waarom voeren we oorlog met Rusland? Het zou toch veel beter zijn als wij Rusland als leverancier van de benodigde grondstoffen behouden?' Beiden waren van mening dat deze oorlog 'een sprong in het duister' was, 'hoewel het OKW wellicht om propagandistische redenen van mening was dat we Rusland in misschien drie tot vier maanden volkomen konden vernietigen.' Er heerste grote ergernis aan het front over Hitlers bemoeizucht tot in details. Generaal von Liebenstein zegt dat 'zelfs van bovenaf

uw mortieren en houwitseren geen trechters in de grond? Wij hebben in de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen ook trechters verdedigd.' Hierop antwoordde Guderian: 'Mein Führer, in de eerste plaats heb ik helemaal niet zoveel houwitseren en mortieren, in de tweede plaats zou ik er, als ik ze wel had, geen munitie voor hebben en ten derde zou, als ik wel trechters zou willen schieten, een granaatinslag een klein gaatje ter grootte van een waskom in de grond slaan, aangezien de vorst er een meter diep in zit.' Hitler bleef echter bij zijn bevel, dat voor het hele front gold: geen voetbreed wijken. 'Dan moesten de soldaten maar plat op de grond gaan liggen.' Tegen het bevel in is Guderian

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

Boven: maarschalk Wilhelm von Leeb was een van de bevelhebbers aan het oostelijk front die, omdat ze met Hitler van mening verschilden, van hun posten werden ontheven.

Midden: generaal Halder, hoewel volledig in de ban van Hitler, probeerde de Führer eveneens over te halen eerst een aanval op Moskou te lanceren. De Führer weigerde.

Rechtsboven: na de mislukte, want te laat begonnen, aanvallen op Moskou vierde Hitler zijn woede bot op 'de ijdele, laffe ellendeling', generaal von Brauchitsch.

Rechts: in augustus 1941 bracht de Führer een bezoek aan het hoofdkwartier van Von Rundstedt (rechts). Tussen Hitler en Von Rundstedt in, maarschalk Wilhelm Keitel.

Fotoarchief Spaarnestad

naar toe (Tegernsee in Beieren) heb laten verhuizen', aldus Warlimont. Ook vele commandanten te velde zagen geen heil in de oorlog tegen Rusland. Generaal Kurt Freiherr von Liebenstein, chef-staf van het 2e tankleger bij *Heeresgruppe Mitte*, had er, nadat de orders voor de voorbereiding van de invasie waren gegeven, een gesprek over met zijn superieur, *Generaloberst* Guderian: 'Ik herinner me nog precies, toen ik mijn directe chef, generaal Guderian, aan de hand van de kaart de operatiedoelen van het OKW, en over het algemeen de doeleinden van de oorlog met Rusland, uiteenzette — hoe ontsteld hij was en zei: 'Kijk eens op de kaart naar dat ver-

bevelen werden gegeven voor het inzetten van afzonderlijke regimenten, ja zelfs van enkele bataljons op de een of andere plaats. Maar het zag er in de bunker van Oost-Pruisen (waar Hitlers hoofdwakrtier was gevestigd) natuurlijk anders uit dan tussen Orjol en Toela.' De Duitsers mochten hier niet terugtrekken. Dat was een onhoudbare situatie en Guderian vloog naar Hitler in Oost-Pruisen en rapporteerde hem dat hij de open, vrije vlakte (30° vorst!) waarin zijn troepen op dat moment lagen, onmogelijk kon verdedigen. In Orjol bracht Guderian verslag uit aan zijn chef-staf, Von Liebenstein. Deze herinnert zich dat verslag nog letterlijk: 'Hitler zei: 'Waarom schiet u met

toch teruggegaan op een betere stelling, 'die we nog jaren hebben kunnen houden.' De tegenstellingen tussen Hitler en zijn generaals, die op militair-tactisch gebied toch al bestonden, werden niet meer door overwinningen vernalen; integendeel — ze spitsten zich in de loop van de *Ostfeldzug* steeds meer toe. Maar die tegenstellingen leidden alleen tot persoonlijke incidenten en slechts enkele moedige militairen hebben er de consequenties uit getrokken door zich te verbinden met het burgerlijk verzet, dat tenslotte op 20 juli 1944 tot de aanslag op Hitler leidde. Tot een revolutie van de generaals tegen wat zij ervoeren als het falen van Hitler als veldheer is het nooit gekomen.

BESLISSING VOOR MOSKOU

DR. F. R. TEN KATE

Reeds in de herfst van 1941 bleek dat de Duitse aanval op de Sowjetunie was mislukt. Toen de Duitsers in 1942 plannen maakten voor de voortzetting van de strijd, kwam aan het licht dat ze nog maar juist voldoende strijdkrachten hadden voor een aanval op de petroleumbronnen in de Kaukasus en een andere in de richting van Stalingrad. Deze aanvallen konden niet leiden tot het gestelde doel — de vernietiging van de Sowjetunie — maar tot een grotere krachtsinspanning aan het oostfront was Duitsland niet in staat. Daaruit volgt dat de resultaten van de veldtocht van 1941 beslissend zijn geweest voor de afloop van de Duits-Russische oorlog. Dat de mislukking van deze veldtocht niet reeds onmiddellijk leidde tot een radicale ommekeer aan de fronten, was uitsluitend een gevolg van het feit dat Japan aan de oorlog ging deelnemen. De Duitse aanval op de Sowjetunie had de Britten een jaar respijt bezorgd; de Japanse aanval in het Verre Oosten everde de Duitsers een jaar tijdswinst op.

De Britten gebruikten de hun geschonken tijd goed. Het Britse Imperium kon nu met betrekkelijk geringe verliezen de tijd doorkomen die het nodig had om zijn grote hulpbronnen dienstbaar te maken aan de strijd en zo de voorsprong in te lopen die Duitsland had gekregen door zijn oorlogsvoorbereidingen tussen 1933 en 1939. Bovendien kreeg de Amerikaanse regering de gelegenheid het Amerikaanse potentieel te mobiliseren en de publieke opinie in de Verenigde Staten stap voor stap voor te bereiden op het ingrijpen waartoe de VS door hun positie als het ware werden gedwongen.

De voornaamste invloed die de Duits-Russische oorlog tussen 1941 en 1945 heeft gehad op het verloop van de Tweede Wereldoorlog, is geweest dat hij de in 1940 zo oppermachtige Duitse landmacht 'tot op het been' heeft versleten. Zonder de betekenis te onderschatten van de inspanningen der wettelijke geallieerden ten behoeve van de strategische luchtoorlog en van de strijd om de

heerschappij ter zee en in de lucht, dient toch te worden opgemerkt dat een Duitse landmacht van dubbele sterkte in Noord-Afrika, Italië en Normandië aan de geallieerde strategie geheel andere eisen zou hebben gesteld en vooral grotere offers zou hebben gevegd. Psychologisch gezien vormde het resultaat van de Russische veldtocht een zware slag voor het Duitse moreel, terwijl daarentegen in de harten van de geknechte volkeren en hun potentiële bevrijders nieuwe hoop werd gewekt.

Doordat de beslissing in de Duits-Russische oorlog viel in de veldtocht van 1941, luidde deze campagne een kentering in de historische verhoudingen tussen de Sowjetunie en de rest van Europa in en een periode waarin diezelfde Sowjetunie de overhand kreeg en haar macht tot ver in westelijke richting uitbreidde. Zo was Hitler, de 'kampioen van Europa tegen het communistische gevaar', tenslotte de man die voor de Sowjetunie de deur naar Midden- en Zuid-Europa wijd openzette...

KATOESJA'S, SOKKEN EN DAMESVESTEN

Bij Smolensk werden voor het eerst 'katoesja's' gebruikt, door de Duitsers later 'Stalinorgels' genoemd. Maarschalk Jeremenko schreef hierover in 1959: 'We probeerden dit voortreffelijke wapen voor het eerst in Roedna, ten noordwesten van Smolensk. In de namiddag van 15 juli schokte de grond door de ongewone explosie van raketgranaten. Als roodgestaarte kometen werden de granaten de lucht in geslingerd. De frequente en oorverdovende explosies, zoals we ze nog nooit hadden meegemaakt, overtroffen de verbeelding. Het effect van de gelijktijdige explosies van een twaalfstal van deze granaten was geweldig. De Duitsers vluchtten in paniek en in de buurt van de ontploffingen renden zelfs onze eigen troepen, die om redenen van geheimhouding niet waren gewaarschuwd, weg van de frontlijn.'

Tijdens de laatste fase in de slag om Moskou, tussen 15 november en 5 december, waren de Duitsers nog steeds numeriek in de meerderheid, zowel wat manschappen als wat wapens betreft. En het mag dan zijn dat de Duitsers veel last hadden van de kou, voor de Russen was het uiteraard even koud. Generaal Lemnit Përn, chef-staf van het 50e leger van gene-

raal Boldin, dat Toela verdedigde, vertelt: 'Natuurlijk waren wij beter gekleed, want wij zijn aan strenge winters gewend. Maar de Duitsers waren ook niet slecht gekleed. Zij hadden een stuk of vijf damessjaals om hun hals, ze droegen vier, vijf damesvesten, ze droegen tot vier paar sokken, ze hadden drie tot vier broeken aan en hun schoenen waren niet slecht. Ze hadden zelfs laarzen en vilt-schoenen. Ze waren dus niet slecht gekleed. Ze liegen als ze de winter de schuld willen geven. Ze werden verslagen, doordat onze soldaten en onze vuurkracht tenslotte sterker waren dan zij.' Toch heeft de winter de Duitsers meer parten gespeeld dan de Russen. De Duitsers leden in die winteroorlog meer verliezen door bevrozing dan door Russische acties.

Guderian zegt in zijn boek 'Panzer leader': 'Op 17 november merkten we dat Siberische troepen waren verschenen en dat er nog meer per trein in Rjasan en Kolomna aankwamen. De 112e infanteriedivisie maakte contact met deze nieuwe Siberische troepen. Doordat vijandelijke tanks gelijktijdig aanvielen, waren de verzwakte troepen niet tegen deze verse vijand opgewassen. Alvorens hun optreden te beoordelen, mag men niet vergeten dat elk

regiment al zo'n 500 man door bevrozing had verloren; dat, als gevolg van de kou, onze machinegeweren niet meer in staat waren te vuren en dat ons 37-mm-antitankgeschut geen effect bleek te hebben op de Russische T-34 tanks. Het resultaat van dit alles was paniek. Het was de eerste keer dat iets dergelijks gebeurde tijdens de Russische campagne. De gevechtskracht van onze infanterie was ten einde.'

De Russen vochten met heel hun inzet tegen de Duitsers. Komsomollid Fjodr Tsjisjman was als enige overgebleven van een groep artillerie, die de laatste was van een batterij. Met één hand — zijn rechterhand was afgeslagen door een granaatscherf — schoot hij zes Duitse tanks kapot. Commandant Zwodo Milow stelde hier acht tanks buiten gevecht. Toen de Duitsers hem gevangen wilden nemen, schoot hij er met zijn automatisch geweer twintig dood. Hij gaf zich niet over — de laatste kogel bewaarde hij voor zichzelf. Een compagniescommandant vernietigde met geschut, handgranaten en Molotow-cocktails vijftien Duitse tanks. Op de laatste tank wierp hij zichzelf, omhangen met granaten.

Dick Verkijk